

STIG HÅKANSON

Traditionalismen i Viktor Rydbergs
Vapensmeden

Licentiatavhandling

Litteraturhistoriska institutionen vid Uppsala universitet, 1938

Dessa kapitel äro de första i en undersökning av traditionalismen i Viktor Rydbergs roman *Vapensmeden*. Med Rydbergs traditionalism menar jag hans på en organisk uppfattning av mänskligheten grundade strävan att återuppliva och pietetsfullt bevara det gamla för dess egen skull och hans anslutning till de levande värdena i det förgångna som en omistlig förutsättning för det närvarandes liv. Rydberg är vid tiden för *Vapensmedens* tillkomst dock liberal framstegsman, och hans traditionalism är ej reservationslös, men den är ett markant drag i hans åskådning och framträder klart mot bakgrunden av 80-talet.

INNEHÅLL.

Sjukdomen	s. 1
Datering av novellen (romanen)	s. 6
Referat av innehållet	s. 11
Komposition	s. 17
Dispositionerna	s. 21
<i>Det forna Jönköping</i> som förberedelse för <i>Vapensmeden</i>	s. 34
I <i>Vapensmeden</i> inarbetade barndomsminnen	s. 36
<i>Vapensmedens</i> Jönköpingskildring och <i>Det forna Jönköping</i>	s. 40
<i>Bödelns dotter</i> från 1858	s. 50
Snapphaneutkastet	s. 52
Utkastet om Bergtor biltog	s. 54
Bonddramat från 1872	s. 56
Linden som vårdträd. Vårdträdmotivets framväxt	s. 59
Dikten <i>Vårdträdet</i> 1888	s. 64
Vårdträdet och kristendomen	s. 66
Dikten <i>Eden</i> från 1875	s. 70
Diskussionen om ”den kopernikanska världen” i Fritt ur hjärtat	s. 74
Rydbergs recension av Camille Flammarions <i>Fantasiens världar och verklighetens världar</i>	s. 77
Recensionen och diskussionen i romanen	s. 80
Djävulens historia. Hallénska ”luntan”	s. 82
<i>Djävulsklostret</i>	s. 83
Inarbetade anteckningar från 1880-talet	s. 88
Dikterna i <i>Vapensmeden</i>	s. 92

KAPITEL I.

DATERING, KOMPOSITION, DISPOSITION.

”Vid nyårstiden 1891 träffades Rydberg af en sjukdom som yttrade sig i kontusioner åt hjärnan, svår ångest och andra följder af öfveransträngning”, berättar Warburg.¹ Den 9 januari 1891 skrev Rydberg till Snoilsky: ”Att nu besvara ditt älskvärda kärkomna bref så som jag ville göra det är mig omöjligt. Jag lider sedan ett par tre veckor af en genom öfveransträngning vållad trötthet, som gör mig nästan oduglig att umgås med människor annorlunda än i mina tankars och känslors värld, men nekar dessa sitt uttryck i ord. Min läkare har ålagt mig att resa och, så svag jag är, måste jag väl om några dagar begifva mig till vestkusten.”² Att resa ”om några dagar” var emellertid för Rydberg ej möjligt. Den 24 januari 1891 skrev S. A. Hedlund från Göteborg och bad i bevekande ordalag sina vänner Viktor och Susen Rydberg tala om hur de befunno sig: man hade väntat dem till Göteborg, men de hade ej

---

¹ Karl Warburg, *Viktor Rydberg, en lefnadsteckning*. 1-2, Sthlm 1900, 2, s. 691. Citeras i det följande Warburg 1, 2.

² Emil Haverman, *Viktor Rydbergs brev*. I-III, Sthlm 1923-1926, III, s. 111. Citeras i det följande Brev I, II, III.

kommit.³ I Rydbergs brevväxling är en lucka från den 9 januari till den 25 mars 1891, och det är hans hustru, som har underrättat den Hedlundska familjen om Rydbergs sjukdom. Göteborgsvännernas oro var icke utan grund: Rydberg var allvarligt sjuk, han torde ha stått vid "Hadesdjupets rand". Man ansåg i allmänhet, att han led av följderna av en överansträngning. Den 23 januari 1891 skrev C. J. Meijerberg till Susen Rydberg: "Det är ledsamt att Viktor återigen är skral. Det kommer sig sannolikt deraf att han arbetat om nätterna, och deraf att han ej haft styrka nog att säga nej till dem, som velat ha nytta af hans penna."⁴ Den 4 februari skrev Gustaf Nyblæus till Susen Rydberg: "[...] Att han är af tankearbete öfveransträngd och därför behöfver hvila, kan jag mycket väl inse, men hoppas att något organiskt ondt icke dermed måtte vara förenadt, utan att tillräcklig ro och hvila är allt hvad för hans återställande erfordras."⁵

Emellertid hade Susen Rydberg i brev till Hedlund omtalat sjukdomens symptom och förlopp, och redan den 30 januari svarade Hedlund: "Såsom du nog lätt kan föreställa dig, ha dina meddelanden rörande din käre Viktors hälsotillstånd framkallat hos oss alla rätt stora bekymmer. Men under talet härom har åtskilligt kommit i dagen, som måhända kan vara nyttigt för eder att

---

³ Brev I s. 363.

⁴ Avskrift, Rydbergssamlingen, K.B.

⁵ Avskrift, Rydbergssamlingen, K.B.

förnimma.

Hvad först angår ångestfallen, så äro de af Stina välkände. Hon har lidit af sådana anfall under flera år, men är lyckligtvis numera dem kvitt. Det har legat i hennes nervositet, hvilken haft psykisk orsak, men också fysisk. Hon säger och, att hon kunnat bli herre öfver dessa anfall, då hon i god tid satte emot dem sin fulla viljekraft. Men detta är ingen lätt sak, ty det onda har särskild förmåga att nedsätta just viljekraften.

Vidare upplyser Torsten, att han haft ej blott känningar af yrsel, som nu tyckes återkommit öfver V. R. utan också af hans *ögon-svaghet*. Han plåstrade nära ett halft år hos dr Salén för sina ögon, begagnade glasögon, men fann allt fåfängt. När han så kom till Danmark för sin ägghvitesjukdom, fick han höra, att ögon-sjukdomen sammanhängande med nervositeten, berodde af hans njurlidande. [...] Du förstår lätt, hvartill jag velat komma. Har V.R:s njurar blifvit undersökta? Och detta bör ej ske en gång utan flere, emedan det kan vara bra emellanåt. Undersökningen bör omfatta både *äggvita* och *socker*.”⁶ Det är av intresse att konstatera, att den sjukdom, som 4 år senare lade Rydberg på dödsbädden, var sockersjuka i förening med åderförkalkning.⁷

På grund av sjukdomen måste den planerade Göteborgsresan uppskjutas, men den 25 mars 1891 daterade

---

⁶ Avskrift, Rydbergssamlingen, K.B.

⁷ Warburg 2, s. 749.

Rydberg från Göteborg ett brev till Emil Rodhe angående en fransk översättning av *Undersökningar i Germanisk Mythologi*.⁸ Ännu i april var han kvar i Göteborg och nu betydligt bättre; därom vittnar ett brev till Johan Nordenfalk, där han skrev:⁹ ”Till kroppen är jag stadd i lyckligt tillfrisknande, näthinnorna ge mig fasta ytterlinjer kring föremålen; jag balanserar utan att behöfva fundera öfver huru min jämvigtsaxel förhåller sig till världsaxeln. Och detta är sannerligen behagligt för den, som, knappt uppkommen ur sängen, tyckte sig från morgon till qväll promenera i periferien af ett rullande hjul. O huru härlig denna känsla af tillfrisknande är! [...]

Min konvalescens är ännu af det kroppsliga och animala slaget. Till den viktiga andliga funktion, som heter vilja, har den ännu icke riktigt hunnit. Jag känner mig eggad af brinnande arbetslust och på samma gång hämmad af dåsig olust att gripa mig an.”¹⁰ Den 10 april skrev han till Bugge, också från Göteborg, och talar om sig själv som ”konvalescent efter en af öfveransträngning förorsakad längre sjuklighet.”¹¹

---

⁸ Brev III, s. 112 ff.

⁹ Warburg 2, s. 691, som citerar brevet, anger felaktigt Hedlund som adressat och daterar brevet till mars månad. Nordenfalks brev, på vilket detta är ett svarsbrev, skrevs den 1 april. Brev III s. 178.

¹⁰ Brev III s. 114 f. Brevet odaterat.

¹¹ Ibid. s. 115 f.

Den 14 maj skickade han emellertid från Djursholm ett brev till Fredrik Vetterlund.¹² Dock – vännernas oro var ännu inte lugnad. Den 4 juni 1891 bad C. J. Meijerberg Hedlund att få veta, ”huru det verkligen förhåller sig med vår Viktor. Här går rykte därom, att hans hjerna är rubbad. Måtte det ej vara så. [...]”¹³ Ännu i juli var emellertid Rydberg ej helt återställd. Den 9 juli skrev Stina Hedlund på uppdrag av S. A. Hedlund till Susen Rydberg: ”Sven som i dag ej rätt rådt med sin arm har velat använda mig som skrifvare. Vi tacka dig båda på det hjertligaste för ditt just nu ingångna bref, hvilket skänkt oss stor glädje men också vållat oss åtskilliga bekymmer. Det sednare gäller Viktors helsotillstånd och hans yrsel. Jag hoppas likväl att det sunnda lif han nu får föra, skall återställa jemvikten hos honom både till själ och kropp. Serskilt fagnar det oss att han kan stiga upp tidigt på morgonen och göra sina fordna promenader samt att han minskat sitt öldruckande. Måtte det så fortfara! [...]”¹⁴

Rydberg hemsöktes tidvis under sitt liv av sjukdomssymptom, som visserligen voro svåra nog,¹⁵ men först 1891 ställdes han ansikte mot ansikte med en makt vilken tidigare var honom endast i tanken och i teorien välbekant: döden. Det är inte bara spekulation utan en

---

¹² Brev III, s. 116 f.

¹³ Avskrift, Hedlundska brevsamlingen, Göteborgs stadsbibliotek.

¹⁴ Avskrift, Hedlundska brevsamlingen, Göteborgs stadsbibliotek.

¹⁵ Warburg II, s. 747.

stark personlig upplevelse, som ligger bakom orden i det första utkastet till *Lukanos marterad*:

Hur annorlunda ter sig lifvet för den, som vid Hadesgapets rand skådar tillbaka på sin lefnads väg.

Hvi lydde jag ej min ungdoms maningar.”¹⁶

Under det långsamma tillfrisknandet från sjukdomen utarbetade Viktor Rydberg sin sista roman *Vapensmeden*. Hans hälsotillstånd tillstodde honom ej hårdare arbete – han var hela året tjänstledig från sin professur – och han beslöt använda sommaren till poetisk alstring. Så skrev han, enligt egen utsago,¹⁷ under några lyckliga sommarveckor i flygande hast *Vapensmeden*.¹⁸ Warburg daterar den så, att ”den börjades på våren 1891 och utgavs på hösten samma år.”¹⁹ Det första brevuttalande som, enligt vad jag funnit, gäller *Vapensmeden*, finns i det förut (sid. 5) citerade brevet av den 9 juli 1891 från Hedlund, där fru Stina Hedlund skrev: ”Det var mycket roligt att höra, att han kunnat gifva vingar åt sin fantasi genom arbetet på en novell. Att detta arbete skall blifva till glädje icke blott för honom sjelf utan för hela den svenska allmänheten

---

¹⁶ Rydbergssamlingen, K.B., n:r 12, s. 134.

¹⁷ Rydbergs skrifter, ed. Warburg, 7, Gbg 1896, utgifvarens tillägg och anmärkningar. Citeras i det följande Skrifter 1, 2 etc.

¹⁸ Warburg 2, s. 692.

¹⁹ Skrifter 7, utgifvarens tillägg och anmärkningar.

kan han vara viss på.” Det är otvivelaktigt, att den här omtalade ”novellen” är den blifvande romanen *Vapensmeden*. I början av juli var alltså Rydberg sysselsatt med sin ”novell”. Emellertid finns det möjligen en hållpunkt för ett tidigare datum, då Rydberg kan ha sysslat med romanen. Bland Rydbergs papper på K.B. förvaras också ”Fragment av manuskriptet till Vapensmeden och förarbeten m.m. till detta verk.”²⁰ Konvolutet innehåller två lägg, av vilka det ena bär påskriften ”Fragment och utkast till Vapensmeden”. I detta ligger, onummerat, ett kvarts folioark med blyertsutskrifter till dikten ”Herr Ture är trohetens ädela ros”. På tvären över linjeringen har Rydberg skrivit: ”Brandes motsats / Min hustru frågar / Hartman / Sjukdom / Psyke i växthuset.” Anledningen till dessa anteckningar har varit följande. Den 6 maj 1891 skickade Fredrik Vetterlund till Rydberg sin Singoalla-studie jämte en artikelserie²¹ och några dikter.²² Den 14 maj svarade Rydberg bl. a. följande: ”Min hustru ber att få behålla sjuttonåringens älskvärda dikt. [...] Hon ber likaledes få behålla det andra urklippet. Nyss lade hon framför mig ”Psyke i växthuset” och ”Palmyra” till förnyad genomläsning.”²³ De nyss

---

²⁰ Rydbergssamlingen, K.B., n:r 31.

²¹ Införd i tidningen *Halland*, juli 1885. Vetterlund granskar radikalpressens förhållande till Viktor Rydberg. Citat i Olle Holmberg, *Viktor Rydberg och August Strindberg*, Samlaren 1935, s. 26. Där feltryckt 1875 i st. f. 1885.

²² Brev till Viktor Rydberg, K.B.

²³ Brev III, s. 117.

nämnda anteckningarna ha tydligen varit minnesanteckningar för brevet till Vetterlund av den 14 maj, ehuru i brevet allt det tilltänkta ej blivit skrivet. Det ligger nära till hands att antaga, att dikten om Herr Ture skulle ha varit i arbete just den 14 maj, då anteckningarna gjordes. Så torde emellertid med all sannolikhet ej varit fallet, utan dikten har nedskrivits på det papper, där anteckningarna förut gjorts. Papperet har sedan vikits på mitten så att Rydberg fått lämplig bredd för att på linjerna nedskriva sin dikt. Papperet har från början ej varit vikt – en söndertrasad uppvikning vinkelrätt mot linjerna på kortsidan under anteckningarna finnes ej på den ”övre” kortsidan. Dikten om Herr Ture torde alltså ha skrivits någon gång efter den 14 maj 1891.

I *Svensk Tidskrift*, häfte 7-8, 1891, s. 193 ff. offentliggjorde Rydberg några av dikterna ur *Vapensmeden*. Häftet kan med nästan absolut säkerhet dateras genom anteckningarna i den bevarade journalen över utlagda tidskrifter i Uppsala universitets lärum.²⁴ Enligt anteckningarna utlades ifrågavarande häfte den 25 juli 1891.²⁵ Över dikterna har Rydberg satt rubriken ”Visor ur en berättelse från reformationstiden”, och en fotnot till ”berättelsen” meddelar: ”Ännu icke offentliggjord.” Dikterna äro *Harpolekaren och hans gosse, Till Österland och Herr Ture Jönsson Roos*.

---

²⁴ Signum U.B. ark nr. 7.

²⁵ *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* har samma dag, den 25 juli, en notis om *Svensk Tidskrift* häfte 7-8 ”med några fagra dikter av Viktor Rydberg”.

Underrubriker till dikterna vilja sätta läsaren in i sammanhanget i berättelsen; de visa, att Rydberg, då han lämnade dikterna till *Svensk Tidskrift*, vilket väl bör ha skett omkring den 10 juli, ej haft helt klart för sig de situationer, i vilka de slutligen infogats. Harpolekarens sång förtydligas sålunda med den föga upplysande förklaringen: ”Den vandrande lekaren sjunger”. Under *Till Österland* läser man: ”Margit tänker vid sländan.” Situationen i romanen har blivit en annan: vid harpolekarens lik i gravkapellet på Skyttetorpet ”tänker” Margit dikten (kap. 22). Dikten om Herr Ture har följande underrubrik: ”Harpolekaren sjunger i värds- huset för färdemännen.” I romanen föredrages nidvisan av Fabbe i Talavids härbärke, och åhörarna äro harpolekaren och hans son Gunnar, Arvid Nilsson och värdinnan Birgit (kap. 6).

Rydberg har sålunda i början av juli haft några dikter för *Vapensmeden* färdiga. Att han vid den tiden också sysslade med en ”novell” framgick av brevet från Stina Hedlund den 9 juli (se s. 6). Terminus post quem för utarbetandet av *Vapensmeden* är alltså början av juli 1891. I september nalkades arbetet på romanen sitt slut. Den 9 skrev Rydberg till Bonnier: ”Efter ett par dagars opasslighet har jag åter gripit i med arbetet, som om några dagar är avslutat. Ditt förslag till betalningssätt bifaller jag med nöje. Manuskriptet redan afsänt till Göteborg.”²⁶ Sättningen

---

²⁶ *Vapensmedens* första upplaga trycktes av Bonnier på Göteborgs Handelstidnings Aktiebolags tryckeri.

kan börja när som helst, med hur stora krafter som helst. Min hustrus afskrift har redan hunnit långt. Hon skrifver med lust och ifver. [...]”²⁷

I oktober hade tryckningen fortskridit så långt, att Hedlund den 11 kunde meddela: ”Jag har – tack vare tryckeriets hygglighet – läst undan för undan de tryckta arken af ”Vapensmeden”. [...] De hafva visat mig, att du, V.R., icke kunnat öfvergifva din första kärlek. Den konflikt, hvori dina karakterer, förträffligt tecknade, nu kommit, utgöra förebåd, som innebära förväntningar, hvilkas lösning lifligt intresserar mig.”²⁸ Den 27 pågick fortfarande tryckningen, när Hedlund skrev: ”Vapensmeden läser jag fortfarande ark efter ark, hvar dag med ökadt intresse. Blir slutet som jag väntar, så blifver denne vapensmed till ett af V.R.:s märkeligaste uttalanden i frågor, som också ligga vår tid djupt om hjärtat.”²⁹ I november förelåg romanen i bokhandeln.

Den 30 skrev Borchsenius: ”Til Lycke med ”Vaaben-smeden”. Jeg har allerede set den anm. i flere svenske Blade – hvor jeg længes efter den.”³⁰

---

²⁷ Brev från Viktor Rydberg, K.B.

²⁸ Brev III, s. 366.

²⁹ Ibid. s. 367.

³⁰ Brev till Viktor Rydberg, K.B. *Vapensmeden* recenserades i *Aftonbladet* den 26/11, i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* den 28/11, i *Stockholms Dagblad* den 29/11, i *Svenska Dagbladet* den 3/12, i *Sydsvenska Dagbladet* den 5/12, i *Karlstadstidningen* den 12/12, i *Dagens Nyheter* den 16/12, i *Vårt Land* den 22/12.

Även om man inte med visshet kan peka på ett tidigare datum än den 9 juli, då romanen var i arbete, förefaller det, som om talet att den skrevs ”under några lyckliga sommarveckor i flygande hast” vore överdrivet. Den 9 september skall arbetet vara avslutat ”om några dagar” (brev till Bonnier s. 9). Uttrycket ”under några lyckliga sommarveckor i flygande hast” är hämtat ur ett brev från Rydberg till en person, som ”välvilligt fäst hans uppmärksamhet vid ett förbiseende i boken”,³¹ och utgör alltså i viss mån ett försvar för ett begånget misstag.

När Stina Hedlund i brevet av den 9 juli talar om att Rydberg arbetar på en ”novell”, har hon säkert uttrycket från Susen Rydberg. Att Rydberg från början ej avsett att göra *Vapensmeden* till annat än en novell framgår därunder, att den ”skulle utgå tillsammans med några nya skaldestycken, småberättelser och aforismer under titeln ’Sånger, berättelser och hugs-kott’.”³² Den växte emellertid under arbetets gång och blev så pass vidlyftig, att den ”fick segla sin egen sjö”. Man har då anledning att fråga sig, var den ursprungliga novellen står att finna, kärnan i det hela, omkring vilken berättelsen vuxit ut till en roman. Innan jag genom en genetisk undersökning av romanen söker visa detta, skall jag redogöra för dess innehåll och komposition för att sedan gå över till de bevarade dispositionerna.

Romanen är uppdelad i två avdelningar, mellan vilka fyra år har förflutit. Dessa år tillbringar vapensmedens son i Wittenberg, varefter han återvänder som magister och sin faders

---

³¹ Skrifter 7, utgivarens tillägg och anmärkningar.

³² Warburg 2, s. 709.

obarmhärtinge tuktomästare. Första avdelningen omfattar tolv kapitel och 114 av romanens 252 sidor³³ och saknar helt ”yttre” händelseförlopp. Endast några antydningar göras, som peka hän mot tidens historia, vilken spelar en roll i andra avdelningen. Arvid Nilsson har t. ex. inbjudits till Ture Jönsson Roos tillsammans med prelater och frälsemän i Småland och Väster-götland.³⁴ Svante harpolekarens vandringar i bygderna och rikliga penningtillgångar göra honom misstänkt som spion.³⁵ Åt gälden till Lübeck ägnar Rydberg i avdelningens sista kapitel några rader för att visa, med vilka upphöjda tänkesätt Svante harpo-lekaren lugnar den förgrymmade allmogen.³⁶ Ingen av dessa anspelningar är emellertid i stånd att väcka läsarens intresse – de äro fristående episoder, som bli verkningslösa i sammanhanget därför att de i läsarens fantasi ej kunna kombineras med roman-ens huvudpersoner. Detta gäller även Svante harpolekaren, som vi dock se röra sig på kyrkbackarna bland uppretade bönder. Det är uteslutet, att han skulle kunna vara en spion: från romanens första sidor känna vi honom som en absolut oförvitlig person utan vank och lyte, och hans behandling av allmogen är så suverän, hans anseende så grundmurat, att vi lugnt se honom ge sig ut på de äventyrligaste expeditioner.

Äro de historiska antydningarna verkningslösa på läsarens fantasi och intresse, så är detta ingalunda fallet med de anspelningar, som några gånger göras på Slatte, Stigmans-Oden, andra avdelningens huvudperson. Han skymtar fram i mystiska,

---

³³ I Warburgs ed. Skrifter 7, 1896.

³⁴ Skrifter 7, s. 34.

³⁵ Ibid. s. 40.

³⁶ Ibid. s. 112 f.

respektfulla yttranden, som motsäga varandra och egga läsarens fantasi. Här har Rydbergs fantasi och kärlek helt varit med vid skapandet. Hur starkt han känt mystiken kring denna figur, därom vittnar hans allvarliga svar till Klin[c]kowström, när denne vid ett tillfälle frågade, om Joulf Slatte verkligen vore att uppfatta som en Oden-inkarnation: ”Detta är en fråga, som jag aldrig har velat besvara – ej ens för mig själv”.³⁷ Efter ett decennium av kärleksfull inlevelse i den nordiska mytologien har Rydberg i mycket sett verkligheter, som för andra endast är skrock. Enligt Klin[c]kowström talade han om ”asar, vaner, alfer och troll som fullt reella väsen”, och frågan vore, huruvida han dog som kristen eller hedning.³⁸ Denna fråga är utan tvekan absurt tillspetsad, men den sällsamme Slatte, halvt gud och halvt människa, tidlös men möjlig att döda, grym i sin rättfärdighet och rättfärdig i sin grymhet, hatad och älskad, är av Rydberg tagen på fullaste allvar.

Första avdelningen är sålunda helt ägnad miljö- och personschildring samt idédebatt. Från härbärgets Talavid väster om Jönköping för oss Rydberg ner i staden över Bytiden och förbi Helge Peders kapell utefter huvudgatan till den förnämliga gudmundssonska tomten med det höga vårdträdet, belägen mellan gatan och Vättern. Han beskriver ingående husen, sjöbodarna och bryggorna i samband med den inspektionsvandring, som tomtens ägare varje kväll gör med sin dotter. Han för läsaren genom staden till slottet, där vindbryggan varje afton drages upp och där man reglementsenligt går vakt utanför det tomma häktet. Över den öppna platsen öster om staden, den s. k. Mon, går vägen till gråbrödraklostret

---

³⁷ A. Klinckowström, *Klinckan berättar om böcker och vänner*, I, Stockholm 1934 s. 63 f.

³⁸ *Ibid.* s. 62.

vars trappformiga gavel jämte stadens kyrktorn fångar vandrarens blick, när han västerifrån nedför backarne, ”Vestra hallar”, nalkas staden. I rådstugan residerar den myndige men omtyckte borgmästaren, i prästgården den lika omtyckte kyrkoherden. Stadens förnämsta prydnad är Vättern, med sina vackra, växlande färgharmonier.

I denna miljö, i sina detaljer åsatt 1500-talets prägel, röra sig i första avdelningen romanens figurer, som alltid hos Rydberg starkt typiserade, dock med ett undantag: den vandrande smedsgesällen Fabbe, som ej blivit bärare av någon idé men utrustats med ett sunt förstånd, gott humör och slagfärdig talegåva.

Huvudpersonen i första avdelningen är vapensmeden Gudmund Gudmundsson, Rydbergs alter ego i romanen. Kring honom gruppera sig med honom likasinnade: hans dotter Margit, som om sig själv kan säga, att hon levt av sin faders tankar så långt hon kan minnas.³⁹ Svante harpolekaren, den demokratiska aristokraten och oegennyttige kapitalisten, och hans son Gunnar, gosseidealet, kyrkoherde Sven, tolerant katolik och älskare av de klassiska författarna, samt franciskanermunken gardianen Mattias, troende katolik men ej dogmtroende. Samfundet ”Fritt ur hjärtat”, en liberal association, har till ledamöter vapensmeden, harpolekaren, kyrkoherden och gardianen. Nära dem står borgmästaren Nils Arvidssons son Arvid Nilsson, fallen för pojkstreck och bördshögfärd men ärlig och rättänkande. Mot denna ljusa grupp kontrasterar romanens mörka med vapensmedens son Lars Gudmundsson i första ledet. Han är en känd Rydbergsfigur, bara hemskare

---

³⁹ Skrifter 7, s. 146.

och grellare än sina föregångare Suenonius i *Fribytare* på *Östersjön* och Petros i *Den siste atenaren*. I honom är typiken längst driven: han är ett monstrum och icke en människa, svart i svart av dåliga egenskaper, som hopats över honom. Vid hans sida stå hans moder husfru Margareta, i grund och botten god men osjälvständig och i behov av absolut auktoritet, den må så ta sig vilka uttryck som helst, och den löjliga prästen i Rogberga, Drysius, som med skolastisk illfundighet bevisar, att djävulen bar pluderhåsor, när han förförde Eva i paradiset. I en bihandling skymta den tyske vederdöparen Knipperdolling och Gudmunds verkmästare Klase, också han vederdöpare – Rydberg tycks ej kunna undvara sekterister i sina romaner. Gränslinjen är skarpt dragen mellan de båda grupperna, och det är idémotsättningen dem emellan och den oundvikliga striden mellan Gudmund vapensmed och Lars, som kastar sin skugga över vapensmedens tillvaro och låter läsaren se fram emot en svårlöst, ännu uppskjuten konflikt. Försoning är otänkbar, det måste bli strid. Allt klarare blir motsättningen. I grell kontrast till de av ädel humanitet, sann religiös känsla och fördomsfri tolerans burna samtalen i samfundet ”Fritt ur hjärtat” ställas Lars’ låga spekulationer, hämmade av ett klumpigt tankemaskineri men befordrade av fanatisk intolerans, hänsynslös självhävdelse och genomtänkt dogmbyggnad. Genom listigt utfunderat sofisteri, genom oemottaglighet för argument tycker han sig triumfera i diskussioner, där han frankt förnekar fakta, som ej passa i hans schema. Hans motståndare vända sig med avsky från honom, men han blir sin moders auktoritet. Medan Gudmunds intelligens räcker till för att låta honom se en saks olika sidor och ger honom förmågan att kunna formulera och fatta ett nyanserat omdöme, måste husfru Margareta ha en auktoritet av Lars’ typ. När denne slår sin väldiga näve

i bordet och förkunnar, att Nya testamentet är av Gud inspirerad auktoritet och att Luther är denna auktoritets ofelbare tolk, då har hon funnit en fast grund. När sonen först slår ryggraden av sin faders älsklingshäst och därifrån bakifrån bränner det arma djuret med ett glödande järn, har hon bara en fråga att göra: ”Du är väl säker på att du handlar rätt?” Sitt eget omdöme har hon avsatt. Striden mellan far och son är mer än en generationsmotsättning, den är en kamp mellan två oförsonliga livsprinciper. Harmonien i vapensmedens värld håller på att övergå i skärande disharmoni.

I andra avdelningen sätter det historiska händelseförloppet in, ehuru det idébetonade fortfarande starkt överväger, och kulminerar i Ture Jönssons och västgötaherrarnas uppror 1529, planlagt i Västergötland men igångsatt i Jönköping med stadens borgmästare Nils Arvidsson som bulvan. I början av april 1529 bryter upproret ut, i romanen kombinerat med en handfull vederdöparens desperata försök att storma slottet. Sedan mötet på Larvs hed den 20 april kullkastat herrarnas förhoppningar på seger, räddar sig borgmästaren genom att till kungen sända de brev, han mottagit från de upproriska. Svante harpolekaren, vilken genom sitt inflytande förmått västgötaallmogen att vara kung Gustaf trogen och på så sätt åstadkommit de ledande herrarnas fall, har hos kungen inlagt förbön för Jönköpings borgmästare och dess innevånare. Ture Jönsson flyr till Danmark och påträffar på vägen harpolekaren. Denne dödas av hans knektar, enligt Rydbergs manuskript ”omkring den 25 april”. Slutet av romanen anknyter till 1538, då Jon Andersson börjar den resning, vilken med Dacke som ledare blev den farligaste under Gustaf Vasas regering.

De historiska händelserna, i och för sig laddade med spänning och dramatiskt liv, utnyttjas emellertid ej, och kontakten med romanfigurerna är svag och tillfällig. Lars Gudmundsson har från Wittenberg återvänt som magister Laurentius Gudmundi och anser sig nu oförhindrad att igångsätta fälttåget mot faderns kätter, älsklingssysselsättningar och minnen. Mars månad 1529 är fylld av pinsamma övergrepp från magister Lars' sida, och den tredje april flyr vapensmeden från Jönköping. Dispositionsanteckningen i manuskriptet säger: "Gudmund flyr för sonen (och resningen)". Egentligen ämnar han sig med dottern Margit till Växiö men omhändertages på grund av jäsningen bland allmogen av Slatte och är därmed ute ur de historiska händelsernas fåra. Centralfiguren blir i fortsättningen Slatte, och skådeplatsen det inre av Småland. Svante harpolekaren dödas som nämnts av Ture Jönssons knektar, då han är på väg till Slatte. Sedan Lars i maj sökt upp Slatte för att återföra sin fader och syster först till Jönköping och sedan med våld till den rätta tron men hudflängts som faderplågåre, resa han och hans mor i juni till Tyskland, och handlingen ebbar ut. Nio lugna år följa i Slattebygden. Men Lars grubblar på hämnd. Hans tillfälle kommer vid Jon Anderssons resning 1538. Han faller Slatte. År 1539 blir han katolsk biskop, och medan åren långsamt strör sitt silver i vapensmedens hår kämpar sig Lars fram till en ställning, som gör honom till ärkebiskop och värdig att deltaga i Tridentinska mötet. Hans mor fick uppleva den dagen.

Man kan alltså i *Vapensmeden* ej tala om någon huvudhandling men om två motiv.⁴⁰ Det första är Gudmund-Larsmotivet.

---

⁴⁰ Jfr för detta avsnitt Büssow, *Viktor Rydbergs historische Romane*, Braunschweig 1929, passim.

Det fyller romanens första avdelning jämte fyra kapitel i det andra, och dess skådeplats är Jönköping. Det andra är Slatte-Larsmotivet, inramat av och i svag förbindelse med historiska händelser och utspelat i Slattebygden i det inre av Småland. Föreningslänken mellan motiven är magister Lars och det förhållandet, att Gudmund och Slatte i mycket ha samma uppfattning. Bredvid dessa motiv löpa några bihandlingar i lös förening med bokens övriga innehåll. I den ena figurerar vederdöparna Knipperdolling och verkmästaren Adam Klase, vilka diskutera Luther. Klase deltagar jämte några andra vederdöpare i försöket att intaga slottet vid upproret 1529 men blir omedelbart skjuten. Den andra bihandlingen berättar om den tyska vaganten Hans Zenners och pastor Drysius' i Rogberga skattgrävning. Platsen är Trollängen i Slattebygden och ceremonierna bevittnas av Margit och Dagny Joulvsdotter. Episodens beroende av Walter Scott är påpekat av Ruben G:son Berg⁴¹ men torde ytterst gå tillbaka på ett barndomsminne från Jönköping (se i det följande s. 39).

Den handling, Rydberg lagt in i sin roman, har han sökt koncentrera så mycket som möjligt, en åtgärd, som givetvis ej bidrar att stärka läsarens spänning. Sedan Lars återkommit från Wittenberg, öppnar han fälttåget mot fadern och i en följd av kapitel får vi bevittna det ena anfallet efter det andra (kap. 13-16). Lars' ankomst till Slatte och avstraffning skildras i ett kapitel (kap. 21), likaså hans blodiga hämnd (kap. 27). Mellan dessa kapitel ligga andra, som äro alldeles betydelselösa ur handlingens (eller rättare handlingarnas) synpunkt, t. ex. kapitel

---

⁴¹ I *Biblioteksbladet* 1917.

tjugotre med överskriften Ung kärlek och kapitel tjugosex, Trollängen. Desto betydelsefullare äro de ur idésynpunkt. Karakteristiskt är också, att Rydberg koncentrerat det rika historiska stoff, som han haft under händerna, i ett enda kapitel, det nittonde om Upproret i Jönköping. Han har varit väl förtrogen med de historiska händelserna, men han har ej utnyttjat varken sina kunskaper om dem eller de möjligheter, de giva romanförfattaren. Man skulle dock kunna peka på en punkt, där hans skapande fantasi organiskt förbundet de faktiska händelserna med de diktade. Vid mötet på Larvs hed visar det sig till herrarnas oerhörda förvåning, att allmogen vill vara kungen trogen. Det är en smärtsam överraskning och oförklarlig: den hetsiga mängden hade tidigare gjort uppror mot sin lagliga överhet med sämre ledare och av mindre allvarliga skäl än nu. Rydberg förklarar saken: det är Svante harpolekares inflytande, som varit tungan på vågen. Ehuru Svante av en ren tillfällighet påträffas av Ture Jönsson och därvid dödas av dennes knektar, står hans död sålunda dock i kausalförhållande till de historiska händelserna. Det torde klart ha framgått av det föregående, att dessa eljest äro utan varje betydelse för konflikten mellan Gudmund och Lars. Slatte-Larsmotivet får sin upplösning i samband med upproret 1528 [skall vara: 1538], men förloppet är endast antytt. Rydbergs tre romaner sluta alla med en stridsscen. I *Fribytarne på Östersjön* drabbar Vanlos och Drakes fartyg ihop i förbittrad strid, som utmynnar i en tvekamp mellan anförarna. I *Den siste atenaren* få vi bevittna kampen mellan donatisterna, ledda av Krysanteus, och biskop Petros' skaror. I båda fallen äro stridsscenerna i detalj skildrade. Ej så i *Vapensmeden*. På några rader meddelas utan alla detaljer, att striden rasar i skogens

halvdunkel, beledsagad av stormens dån. Den tvekamp, som måste ha ägt rum mellan Slatte och Lars, skildras ej alls. Dess resultat är emellertid klart: Slatte ligger död i ljungen.

Med Rydbergs tidigare romaner delar, synes det mig, *Vapensmeden* en kompositionsteknisk svaghet, som framför allt visar sig i en tilltagande tendens att hopa de ”yttre” händelserna mot slutet. Bäst komponerad är otvivelaktigt *Fribytaren på Östersjön*, sämst *Vapensmeden*. Förklaringen är väl den, att i en roman, som ej gått som följetong, och där det ej gällt att från dag till dag spänna en läsande allmänhets inresse och nyfikenhet med en intrig, har Rydberg tagit sitt parti: han har först behandlat det, som intresserat honom. Hans intresse är starkast för de idéer, han debatterar, mindre starkt för den historiska ram och det yttre händelseförlopp, i vilket han insatt sina typer. ”Jag har icke åsyftat att skriva en ’historisk roman’ i vanlig mening utan något annat och behöfligare”, förklarade han i ett brev.⁴² När han skrev sin bok axlade han ej romanförfattarens mantel med de brokiga, överraskande broderierna utan pedagogens mindre fantasifulla rock. Idédiskussionens logik, samtalens linjer, striden om en världsåskådning har tjusat honom mer än händelsernas arabesk. Men det är, som om han ibland blivit den varse och tecknat några av dess linjer för att få ram till tavlor, för att hjälpa svaga själar, som ha svårt för det abstrakta. Snart tappas linjen bort igen för att plötsligt med energi tagas upp, när pedagogen upptäcker, att han ej föreläser utan skriver roman. Och med en suck av lättnad släpper

---

⁴² Skrifter 7, utgifvarens tillägg och anmärkningar.

han den åter för att övergå till den verklighet, som han kan förändliga till idé.

Jag övergår så till en granskning av dispositionerna. På de bevarade manuskriptfragmenten av *Vapensmeden* har Viktor Rydberg på fem olika blad gjort dispositioner för sin roman. Genom dem kan man alltså se, hur han ursprungligen har tänkt sig dess innehåll. Detta har emellertid underkastats stora förändringar, omöjliga att följa genom alla led på grund av materialbrist. De i Rydbergssamlingen på K.B. tillgängliga manuskriptfragmenten visa mycket stora olikheter med den tryckta versionen – i allmänhet är denna stilistiskt bättre och mycket utförligare i skildringen.⁴³ Mellan dessa båda stadier ligger professorskan Rydbergs renskrift (jfr. brev till Bonnier s. 9), där Rydberg kunnat göra stora ändringar under arbetets gång, och slutligen möjligen smärre ändringar till korrekturet. För kännedom om arbetets ursprungliga plan och succesiva utvidgning är dispositionerna emellertid av mycket värde. Förutom de förut nämnda fem dispositionerna förekommer en sådan på baksidan av ett foliobladd med utskrifter till *Betlehems stjärna*.⁴⁴ Denna disposition har av mig kallats A, de övriga kallar jag B, C, D, E och F.⁴⁵ Den största är disposition F, som upptager ett helt foliobladd, skrivet tvärs över linjerna och skisserande innehållet i

---

⁴³ Fragment finnes av kapitel 1–6, 10 (nästan fullständigt), 11, 12, 16, 21, 23 och 27.

⁴⁴ Rydbergssamlingen n:r 24.

⁴⁵ Disposition A bifogas i avskrift, de övriga fotostaterade.

romanens andra avdelning (kap. 13–27). Till andra avdelningen hänvisa också dispositionerna D (kap. 19, 20) och E (kap. 27), vilka sannolikt äro detaljdispositioner i anslutning till den insatta avdelningen F II.⁴⁶ För första avdelningen återstå dispositionerna A, B och C.

Det visar sig vid en jämförelse mellan dessa dispositioner och romanens första avdelning, att för kapitlen 1–6 ingen planläggning finns bevarad, möjligen med undantag för någon punkt ur A, som kommit till användning i kapitel 3, t. ex. tegelhuset. Först kapitel 7 är i A omsorgsfullt planlagt, ehuru kapitlet i den slutgiltiga romanversionen är betydligt rikare på innehåll. Det var säkert inte en tillfällighet, att dispositionen skrevs på baksidan av utskriften till *Betlehems stjärna*. Dikten torde åtminstone i sina grunddrag vara äldre, möjligen från slutet av 1870-talet,⁴⁷ och sedan den fått sin slutliga utformning har Rydberg skapat en ”ram” för den i *Vapensmeden*. Diktens ord om ”det glindrande lustgårdens stängsel” torde sålunda givit upphov till dispositionspunkten ”De ormande ljusstrimmorna” vilka Gudmund ser på båthusets vägg. Han har försökt avmåla dem och tyda deras symboliska språk men misslyckats. Genom Margit får han lösningen: linjerna på båthusväggen se ut som ”guldspjälarne i paradisetaket” på en målning som Gudmund gjort av Adam och Eva, fördrivna ur lustgården.⁴⁸ I omedelbar anslutning

---

⁴⁶ Se i det följande s. 24, 27.

⁴⁷ Jfr O. Holmberg, *Viktor Rydbergs lyrik*, Sthlm 1935, s. 431; Alb. Nilsson, *Viktor Rydbergs dikt Betlehems stjärna*, Ur diktens värld, Sthlm 1926, s. 163 ff.

⁴⁸ *Skrifter* 7, s. 51 ff.

följer dikten *Betlehems stjärna*. I övrigt peka dispositionspunkterna på de huvudintressen, som behärskade Rydberg, då han författade *Vapensmeden*: skildringen av det *gamla* Jönköping och av den *nya* tidens hänsynslösa framfart, förkroppsligad av Lars.

Disposition B har fått lämna material till kapitlen 8, 9, 10 och 11. ”Huru Lars vardt auktoritet” är rubriken över kapitel 8, där de under stående dispositionspunkterna återfinnas. Kapitel 9 bär överskriften ”Mäster Gudmunds kvällpatrull”, under vilken de olika lokaliteterna på tomten beskrivas och Gudmund i en paus talar med sin dotter Margit om de döda hedningarna, vilka i dödsrikets paradis eller fängelse av Jesu mun fingo höra frälsningens ord (Kristus i Hades).⁴⁹ Innehållet i kapitel 10 är slutligen karakteriserat i punkten ”Värkmästarens samtal å bryggan med Knipperdolling”. Anteckningarna i dispositionens högra spalt ha utnyttjats för diskussionen i samfundet ”Fritt ur hjärtat”, medan den gåtfulla punkten ”Gudrid och den tyske skattgräfvaren (Nattstycke)” måste ha samband med den i kapitel 26 skildrade skattletningen.

Samfundets ”Fritt ur hjärtat” sammankomst i kapitel 11 har noggrannast fått sina förhandlingar bokförda i disposition C; punkten ”Arvids prat med Margitt” har lämnat stoff till kapitel 12, vilket – utöver dispositionen – anknutits till de samtida historiska händelserna genom skildringen av Svante harpolekarens vandringar bland den uppretade allmogen, som hotar med uppror.

---

⁴⁹ Skrifter 7, s. 74 f.

Den stora dispositionen, av mig kallad F, ger en överblick av andra avdelningens innehåll, sådant Rydberg från början tänkt sig det. Den ursprungliga dispositionen utan tillägg och ändringar avviker starkt från den slutliga utformningen och synes bekräfta den misstanke, man får vid läsningen av romanen, att de historiska händelserna ursprungligen ej varit tänkta som en ingrediens i densamma. Dispositionen är uppdelad i sex avdelningar, varav I, III, IV, V och VI stå under varandra mitt på papperet. III har tydligen förut varit II men sedan ändrats genom tillsättande av ett nytt lodrätt streck, vilket framgår av originalhandlingens utseende. Den nya avdelningen II har placerats till vänster på papperet, skild från de övriga avdelningarna genom en linje och genom ett streck indragen mellan avdelning I och den ursprungliga avdelning II. Den nya avdelning II bär till överskrift ”Ture Jönssons resning 1529” och innehåller dispositionen till kapitel 19, Upproret i Jönköping. Punkterna ”Gunnar följer sin far” och ”Svante på väg till Slatte, dödas” ge i sammanträngd form innehållet i kapitel 20, Harpolekarens sista vandring. I disposition D har Rydberg noterat och exakt daterat vissa historiska tilldragelser i samband med Ture Jönssons uppror. Dessa dateringar äro hämtade ur A. G. Ahlquist, *Oroligheterna i Småland och Västergötland 1529*, Upsala 1863. Ahlquist betonar särskilt, att Östbo härad innehafts som förläning av Ture Jönsson (s. 11, s. 16). I *Vapensmeden* ligger i Östbo härad – romanens Slattebygd – Skyttetorpet, som Svante köpt av kungen, vilken i sin tur fått det av Ture Jönsson vid en arvsvist (s. 177). Vid en undersökning i Rydbergs bibliotek påträffades det tunna häftet, på vars baksida han gjort anteckningar, som återfinnas

i disposition D.⁵⁰ De flesta av dessa notiser har han ej gjort något av i romanen; han har behandlat upprorets början i Jönköping, Margareta av Hoya – om hennes frigivning talas dock ej –, mötet på Larvs hed samt Nils Arvidsson, Måns Bryntesson och breven men lämnat det övriga därhän. Med de daterade historiska händelserna har Rydberg i dispositionen parallelliserat sina diktade och får så fram datum för dessa senare. Det är Svante harpolekarens verksamhet och död, som så intimt inarbetats i det historiska skeendet – han är också den enda figur i romanen, som Rydberg lyckats bringa i någon kontakt med det historiska händelseförloppet (jfr. s. 19). Men han har dragit sig för att göra kontakten alltför stark: han har avstått från att låta harpolekaren närvara vid underhandlingarna i Lekaryd den 24 april.

Förutom de i romanen skildrade historiska händelserna har Rydberg enligt avdelning II tänkt inarbeta i sammanhanget grevinnan av Hoyas vistelse som fånge i Jönköping, ett historiskt riktigt faktum,⁵¹ som han föredragit framför att sända henne och Arvid Nilsson till Slatte. Bakom dispositionspunkten ”Ture Jönsson efterjagas av Dacke och lösköper sig. Dacke återvänder ej till Slatte” kan dölja sig ett invecklat sammanhang. De slutsatser man med tämligen stor visshet kan draga äro, att Dacke varit lierad med Slatte, av honom

---

⁵⁰ De anteckningar på häftet, som ha sin motsvarighet i disposition D, lyda: Marg. af Hoya s. 16; Mötet i Larv 20 april s. 25, 27, s. 52; Kungens bref af 16 april s. 31; Underhandlare i början af april s. 34; Underhandl. vid Lekaryd 24 april; Grevinnan frigifven efter 24 april s. 36; Ture Jönsson i Halmstad i maj s. 39; Kungens bref af 9 maj till Ture J-n s. 40; Nils Arvidsson, Måns Bryntesson o. breffen s. 51–54.

⁵¹ Se t. ex. *Jönköpings historia* I, Jönk. 1917, s. 201.

sänts att gripa Ture Jönsson på dennes flykt efter det misslyckade upprorsförsöket men blivit desertör: Ture Jönsson har mutat honom (lösköpt sig), och Dacke har ej återvänt till Slatte – kanske emedan han nu upptäckt, att den mystiske stigmans-Oden är kungens handgångne man. Av detta har blivit den korta scenen i kapitel 20, där Dacke, ”bortjagad av Slatte”, genom att varna Ture Jönsson räddar honom från att falla i Slattes händer. Sin plötsliga entré på scenen får han motivera med det brev från Ture Jönsson, som han bär i sitt bälte.

Granskar man innehållet i avdelningarna I – VI (alltså utom II) med överskriften ”Gudmunds pröfningar” finner man att det bildar ett organiskt helt, oberoende av avdelning II. Sedan Gudmund utsatts för en rad övergrepp från Lars’ sida reser denne till Stockholm för att tala med reformatörerna (avd. I). Under hans bortavaro flyr Gudmund ”undan sonen” och råkar ut för en del äventyr under vägen, tills han ”påträffas av Slatte”. Lars återkommer och fortsätter sin kampanj: bränner pergament och hugger ned gårdens vårdträd. Emellertid beger sig Margit, som ryktesvis hört att hennes far befinner sig hos Slatte, ut för att leta efter honom och kommer då till Stigmans-Oden (avd. III). Efter en del irrfärder möter hon Dagny Joulfsdotter och slutligen förenas Gudmund, Margit och Gunnar Svantesson (avd. IV). De bege sig till Kortebo – vad ”uppträdet på Kortebo” skall innebära, kan man bara gissa. Förmodligen har Lars spelat huvudrollen: inte ens här har han lämnat sin far i fred. Han utvecklar nämligen stor aktivitet, skaffar sig pastorat, skriver mot Olaus Petri och söker få sin lärare, kyrkoherde Sven, avsatt. Han blir till sist katolik (avd. V). Slutligen

ville Rydberg skildra Gunnars död och Gudmunds och Fabbes, vilka skulle gå bort samma dag (avd. VI).

Efter hand har Rydberg gjort tillägg till sin ursprungliga disposition. Ett sådant tillägg måste i avdelning V punkten "Fäller Slatte" om Lars vara. Den hänger samman med en otvetydigt inskjuten punkt i avdelning III: "Lars hos Slatte. Den hemliga kraften", angivande innehållet i kapitel 21, där Lars genom den hypnotiska makten i Slatte's ögon bringas på knä och slutligen hudflänges som faderplågåre. Som hämnd faller han Slatte. Tillfälle att utkräva vedergällning gives honom i samband med Jon Anderssons resning 1538. I anslutning till denna finns punkten "Fäller Slatte" utformad i disposition E, som planlägger romanens sista kapitel, det tjugosjunde. Några tillägg ha gjorts i klart beroende av den inskjutna avdelningen F II. I avdelning III har Rydberg i en inskjuten parentes låtit också resningen vara orsaken till Gudmunds flykt, ej blott sonen. Att han flyr för sonen är naturligt, men varför måste han fly för resningen? Och vet han över huvud taget om att upproret är förestående? Det förefaller ej så. I början av kapitel 18 skildras, hur Gudmund, Margit och Fabbe övernatta i en bondgård i Byarum på väg till biskop Ingemar i Växiö. Fabbe får händelsevis se något, som han betecknar som *märkligt*: en skara beväpnade bönder med Arvid Nilsson som ledare. Och Gudmund vill omisstänksamt ta genaste vägen till Växiö men varnas av bonden, som förordar en omväg genom Slattebygden på grund av oron bland allmogen. Att Slatte arrangerat det hela och genom bonden för Gudmund till sig är påtagligt,

men intet tyder på att denne känner till det hotande upproret. Det förefaller mig som om här klarast synes den skarv, som visar, att de historiska händelserna äro utan inre förbindelse med det övriga innehållet i romanen.

Andra tillägg föra dispositionen närmare den slutliga romanversionen. Lars hållning under upproret måste klargöras (avdelning III). Fabbe för till Gudmund en Slatte tillhörig häst, som känner vägen till Slattebygden (avd. I), varefter flykten kan förberedas, ”Fabbe förvarar Gudmunds egendom” (kap. 17 s. 168), och sättas i verket, ”Fabbe skaffar Gudmund till Slatte” (kap. 18). Vid avdelning III står, förutom de ovannämnda punkterna om Fabbe, en rad, vars läsning jag ej är säker på. Möjligen står det: ”Margitt med fora till Byarum” – situationen finns ej i romanen och raden hör kanske ihop med ett tidigare dispositionssammanhang. Ytterligare några tillägg till avdelning I närma dispositionen till romanversionen. ”Sibyllan i Fritt ur hjärtat” anger en del av innehållet i kap. 14, Samfundets ”Fritt ur hjärtat” sista sammankomst. ”Förbud mot Olaus Petri krönika” har Rydberg själv strukit och ej använt. ”Sista kvällspatrullen” är rubriken på kapitel 16, och ”häftig man” visar på scenen i kapitel 15, s. 141. ”Klase på bryggan” återfinnes i kapitel 16, s. 158, till vilket kapitel också alla punkterna i övre högra hörnet hänvisa.

Längst ned på det stora dispositionsbladet har Rydberg gjort några minnesanteckningar. Den första rör klostrens förändrade ställning efter Västerås riksdag 1527, och dess innehåll har kommit till användning i kapitel 13, s. 120 f. Den andra anteckningen innebär, att namnet på kyrkoherden i

Jönköping har ändrats från Hans till Sven, en ändring som alltså kommit att gälla från och med andra avdelningen i romanen. Att Rydberg från början kallat kyrkoherden för herr Hans bekräftas av manuskriptfragmentet till kapitel 11, där man läser: ”Herr Hans hemställde, om icke en liten ö i närheten av kusten ändå finge upplåtas som fristad åt Cicero. [...] Då skulle herr Hans trifvas äfven med en klockarsyssla på den ön.” (Jfr romanen s. 101.) I det bevarade fragmentet av kapitel 3 har han lämnat tomrum för namnet. I avdelning I av dispositionen F har han till yttermera visso markerat ändringen: ”Gunnar till herr Sven (Hans)”. Den följande hänvisningen till Wieselgren ger vid handen, att Rydberg använt dennes *Ny Smålands historia* som källskrift.⁵² Han har då otvivelaktigt vetat, att ”Hans kyrko- präster” innehade ämbetet från 1517 och att han 1528 avlöstes av Sven.⁵³ Han har emellertid föredragit att i romanens båda avdelningar låta kyrkoherden heta Sven. Kanske har som skäl medverkat, att Sven enligt Wieselgren var ”trol. den siste kath. presten” vartill kommer – som Rydberg själv antecknat – att ”Kåpa och kjortel (oläsligt ord) frånroffade 1528 af Torkel Andersson och Måns Pedersson”. Denna upplysning lämnar Wieselgren III s. 324 – dock utan ”roffarnas” efternamn. Dessa återfinnes i Wieselgren I, s. 545 not, där författaren tillägger: ”Rimligen ha de af protestantiskt nit borttagit den Katholske skruden.”⁵⁴

---

⁵² P. Wieselgren, *Ny Smålands beskrifning inskränkt till Wexiö stift*, I-III, Wexiö och Lund 1844–1846. Finns i Rydbergs bibl.

⁵³ Wieselgren III, s. 324 f.

⁵⁴ Episoden skildrad i *Jönköpings historia* I, s. 251.

Att ha varit den siste katolske prästen och därtill som sådan utsatts för övergrepp från fanatiska lutheraners sida måste ha meriterat herr Sven till den plats, som han intar i romanen. Och tanken går osökt till Lars, som visserligen icke lägger beslag på någon mässkrud men som i ”protestantiskt nit” bränner de gamla pergamenten och vitmenar klosterkappellets vackra målningar. Förutom kyrkoherden i Jönköping har också prästen i Rogberga fått ändra namn. Rydberg har ursprungligen kallat honom *Dryselius* men i romanen ändrat namnet till *Drysius*. I dispositionen F (övre högra hörnet) heter han Dryselius – tillägget Ekman pekar förmodligen mot en given modell för gestalten – och namnet förekommer i det bevarade fragmentet av kapitel sexton i samma form. Detta namn, liksom kanske också namnet Slatte, har Rydberg fått från Wieselgrens *Ny Smålands Beskrifning*, där Dryselius-släkten är representerad bland prästerskapet såväl i Rogberga (III, s. 360 f.) som också annorstädes i Jönköpingstrakten (se t. ex. III, s. 326). Förmodligen gjordes ändringen för att en hedervärd prästsläkt ej skulle behöva låna sitt namn åt den karikerade typ, som i romanen kallas Jonas Drysius.

Enligt följande anteckning, ”Sven (Hans) år 1528 ersatt av kuras Andreas”, borde kyrkoherde Sven ej vara med i romanens andra avdelning, men Rydberg har ej gjort allvar av sitt hot att avsätta honom. Däremot har föresatsen ”Gardianen skall heta Johannes 1528” förverkligats. Gardianen Mattias blir broder Mattias (romanen s. 120). Han är ett offer för omvälvningen efter Västerås riksdag 1527, men Rydberg har otvivelaktigt vetat, att gardianen ännu 1529 hette Mattias eller

Mats.⁵⁵ Den sista anteckningen slutligen, om den småländska allmogens klagomål och motivering för upproret 1529, har använts i kapitel 19, s. 184.

Man torde alltså kunna draga den även utan dispositionernas vittnesbörd ej alltför överraskande slutsatsen, att det historiska elementet inarbetats i planen på ett tämligen sent stadium och sålunda bidragit till att den ursprungligen tänkta novellen blivit en roman. Det är antagligen men på grund av bristande material ej klart bevisligt, att Rydberg på grund härav gjort tillägg i det redan skrivna i anslutning till den nya faktorn i romanen.⁵⁶ Sålunda saknas i manuskriptfragmentet av kapitel 4 de rader, som i romanen lyder: "[...] och hans frände Arvid Nilsson, son af den högmögende borgmästaren Nils Arvidsson, länsinnehafvare och man av vapen" (s. 19). Båda spela en roll i upproret 1529. I kapitel 5 få vi en upplysning, som saknas i manuskriptet: Adam Klase är ovanligt duktig att föra vapen (s. 27). Han är därmed meriterad att med vapen i hand stå i spetsen för vederdöparna vid stormningen av slottet i Jönköping. Ture Jönsson har däremot tydligen varit med från början: i fragmentet av kapitel 5 återfinnes romanens upplysning, att Slatte hängt Ture Jönssons fogde. Att Ture Jönsson sysselsatt Rydbergs tankar visar ju också dikten om honom, färdig innan romanens innehåll ännu stått klart för dess författare. Men detta behöver, så vitt jag förstår, ej

---

⁵⁵ I sina förarbeten för skildringen av Jönköpings historia hänvisar Rydberg till Wieselgrens *De Claustribus Svio-Gothiae* 2, s. 35 ff. (Wieselgren, *De Claustribus Svio-Gothicis*, Lund 1832). Anteckningsbok 17e, Rydbergssamlingen, K.B. Dessa anteckningar ha säkerligen kommit till användning vid utarbetandet av *Vapensmeden*. Jfr i det följande s. 46.

⁵⁶ Förfrågan på Handelstidningens redaktion, om renskrift eller rättat första korrektur till första upplagan 1891 funnes bevarade, har besvarats nekande.

betyda, att Rydberg från början tänkt sig västgötaherrarnas uppror som en ingrediens i romanen. Vid tiden för första avdelningen, 1525, var Ture Jönsson ännu Gustaf Vasa trogen, och först Västerås riksdag 1527 drev honom till tanke på uppror.⁵⁷ Tyvärr saknas i övrigt i manuskript de partier av första avdelningen, där Ture Jönsson figurerar, varför någon visshet ej kan nås, i vilken utsträckning han inarbetats i romanen. På baksidan av disposition B har Rydberg under en notis om Knipperdolling och Münsterrörelsen antecknat: ”1529. Måns Bryntesson afrättad” och därefter med en klammer dragit ned efter 1529 ”Ture Jönssons uppror”. Det låter sig ej göra att bestämma, när denna anteckning gjorts. Förmodligen har den dock tillkommit, då Rydberg hunnit till slutet av romanens första avdelning: notisen om Knipperdolling hänvisar till kapitel 10, och disposition B planlägger första avdelningens sista kapitel. Slutkapitlet, nummer 12, har utöver dispositionen försetts med en skildring av Svante harpolekarens förmåga att lugna allmogen, denna gång upprörd över gälden till Lübeck. Det bevarade fragmentet av kapitel 12 innehåller just detta avsnitt, av numreringen på bladet att döma insatt på den plats, som det har i romanen. Men vid den tiden torde Rydberg för andra avdelningen ha gjort disposition F.

Om man alltså för den ursprungliga novellen ej behöver räkna med Ture Jönssons uppror och de omarbetningar och tillägg, som detta medfört främst i disposition F, torde man kunna karakterisera kärnan av romanens övriga innehåll med Rydbergs egna ord över den stora dispositionen: Gudmunds

---

⁵⁷ Se t.ex. artikel i *Nordisk Familjebok*.

prövningar. Jönköping och den Gudmundssonska tomten äro liksom Gudmund själv utsatta för Lars' pietetslösa omdaningsnit; skildringen har samtidigt givit Rydberg glädjen att på ålderdomen i tanken återvända till sin födelsestad och låta den bli en hörnsten i romanens idéunderlag. Tankelekarna i Fritt ur hjärtat, där Rydberg fått tillfälle att uttala sina åsikter i mångahanda ting, störas brutalt av ofördragsamheten och den dogmatiska förbeningen i Lars' gestalt. Gudmunds sista tillflykt undan prövningarna blir Slatte, inkarnationen av en sedan länge förgången tids rättrådighet. Klart och tydligt har Rydberg redan i disposition A formulerat motsättningen mellan Gudmund och Lars i ord, som komma igen i romanen (s. 44 f.), och jag skulle som sannolikt antaga, att just kapitel 7 tillhör det först planerade av romanen. Ett starkt inspirativt element har, som Forsström anmärkt⁵⁸, varit den vandalism, för vilken fästningen i Jönköping utsatts – fästningstornet, gammalt men så hållfast, att det måste sprängas sönder, har i romanen sin motsvarighet i den grön-slemmiga men inuti friska stocken – och utifrån konkreta händelser av denna art vidgar Rydberg perspektivet till en motsättning mellan känslobetonad traditionalism och affektfri nedbrytningsmani. Kring denna idékärna, som i det följande skall bli föremål för behandling, växer berättelsen ut under arbetets gång. Från olika håll komma tillflödena, och det blir min närmaste uppgift att söka visa, hur Rydberg i *Vapensmeden* inarbetat äldre diktutkast.

---

⁵⁸ Viktor Rydberg 1828–1928. Minnesskrift, Göteborg 1928 s. 47. Jfr Brev III, s. 34 ff.

KAPITEL II.

VAPENSMEDENS RÖTTER I RYDBERGS TIDIGARE DIKTPLANER.

Genom att förlägga handlingen i *Vapensmeden* till Jönköping har Rydberg uppfyllt ett gammalt löfte, ehuru i annan form än han tänkt sig från början. Den 3 september 1880 avslutade han på Stenungsön enligt anteckning av Susen Rydberg ett manuskript, som publicerades i kalendern *Svea* för 1881 under rubriken *Det forna Jönköping*.⁵⁹ Han framlade här en del av de resultat, till vilka han kommit vid studierna av sin hemstads äldre historia. Dessa studier, som av anteckningarna att döma bedrivits både under 70- och 80-talet⁶⁰, ha varit djupgående och burna av stort intresse. Förutom en rad historiska och kulturhistoriska detaljer, som elva år senare använts för skildringarna i *Vapensmeden*, förekomma i skissen några uttalanden, som peka fram emot romanen. I slutet lovar sålunda Rydberg, att framdeles skildra

---

⁵⁹ Skrifter 13, Göteborg 1910, s. 177 ff.

⁶⁰ Anteckningar finnas i anteckningsböckerna 2, 3, 5, 14, 15, 17e samt i konvolut 34, Rydbergssamlingen, K.B.

fästningens utseende och historia.⁶¹ Detta blev aldrig av, men att skildringar från Jönköping lekt honom i hågen visa de talrika anteckningar i ämnet, som han sedan använt för *Vapensmeden*, där fästningens historia visserligen ej berättas men där den spelar en roll. Man kan ej misstaga sig vilket incitament det är, som på gamla dagar drivit Rydberg till studier i Jönköpings historia: det är kärleken till barndomsminnena. Men denna kärlek till platser, som voro honom från barndomen bekanta, låter han tjäna ett dubbelt syfte. Det är honom ej nog att själv glädjas åt minnena, han vill också åt eftervärlden bevara en skildring av sin barndoms stad. Så sammanvävas hågkomsterna från tidiga år med ett historiskt intresse, som ej blott omspanner de årtionden, då Rydberg kunde kalla Jönköping för sin hemstad, utan sträcker sig genom århundraden av stadens tillvaro. Låt oss ej släppa kontakten med det förgångna, det blir parollen, glöm ej det gamla, medan det nya växer fram! Rydberg meddelar ett exempel på hur förgätenhet också kan få praktiska konsekvenser: på en glömd kyrkogård, där måhända pestoffren från 1623 jordades tog man upp en brunn med det ohälsosammaste vatten, vilket enligt sägnen Jönköpings innevånare koleraåret 1834 fingo dricka av. Man kan summera Rydbergs uppfattning i hans egna ord om ”den ägta småstadsaktiga lättfärdighet, hvilken utdömt och tillintetgjort i så många af våra stadssamhällen allt, som kunnat påminna dem (innevånarna) och den besökande främlingen om att de haft en forntid. Historiska minnesmärken skänka någonting af storhet äfven åt det minsta samhälle;

---

⁶¹ Se också brev till Bonnier, Brev II, s. 292.

där de saknas, liknar äfven den största stad en småstad.”⁶² Den pietetsfulla kärlek till det gamla, som i skissen om det gamla Jönköping kommer till synes, skall slå ut i full blom i *Vapensmeden*. Där vävas barndomsminnena samman med det historiska.

Rydbergs barndom var efter moderns död 1834 ej någon lycklig tid för honom, och dock återvänder den åldrande mannen gång på gång i ord och tanke till sin födelsestad. Den första dikt, i vilken han söker sig tillbaka till barndomstiden, är *Lyss till granen vid din moders hydda* 1863. Men han var ännu för ung för att uppfatta suset:

Jag hör den gamla granen endast klaga
och hör dess klagans eko i mitt sinne.

Tretton år senare, när han börjar närma sig femtio år, ha barndomsminnena något annat att säga honom, och i slutet av dikten *Vadan och varthän?* har han kunnat skriva ned den underbara apoteosen av modern. 1878 skådar han med visionär styrka sin moder i *Träsnittet i psalmboken* – minnet av modern betyder mer och mer för honom. Samtidigt blir bilderna mer konkreta; den obestämda miljön i *Vadan och varthän?* får vika för Jönköpingsvyn i *Träsnittet i psalmboken*. 1881 skildrar Rydberg ett tydligen personligen upplevt barndomssvärmeri: Mötet, första partiet av dikten *Det döda barnet till det levande*, är klart lokaliserat till Jönköping. *Barndomspoesin* från 1888 är obestämd till miljön men visar med vilken kärlek Rydberg nu återvänder till hågkomsterna från barndomen. Hans längtan drev honom att

---

⁶² *Det forna Jönköping*, Skrifter 13, s. 191.

omkring 1890 besöka Jönköping. Den 23 januari 1892 skrev han till fröken Ina Rogberg: ”Åtskilliga Edra förfäder känner jag, och namnet Rogberg har jag från min barndom lärt att högakta. I Rogbergas romantiska trakter har jag som gosse strövat. För några år sedan gjorde jag en utflykt dit, lockad af minnen.”⁶³ Varje påminnelse om födelsestaden gläder honom. Den 14 mars 1890 skickade Gustaf Nyblaeus honom ”en utsigt af Jönköping, tagen från Vestgötasidan, från Dunkehallar [...]”⁶⁴ I sitt svarsbrev med tack för skissen betygar Rydberg: ”Det vimlar af minnen bland hennes linjer och för mig få föremålen färg.”⁶⁵ På skissen kan han peka ut det träd, under vilket hans moder ligger begravd, härbärgat Talavid och andra byggnader. Barndomsminnena ha under 1880-talet blivit allt trägnare gäster i hans fantasi: 1886 publicerade han *Pojkarna*, 1890 *Från barndomen*, 1891 *Realisten Åbrandsson*. Jämsides med de mytologiska forskning-arna samlade han material till en skildring av sin barndoms Jönköping. Trots att *Vapensmeden* är förlagd till början av 1500-talet har han i romanen infogat åtskilligt av detta material.

I anteckningsböckerna 3, 12 och 15 har Rydberg nedskrivit listor över barndomsminnen, som han tänkt skildra. Warburg och Forsström ha avtryckt utförliga listor, till vilka jag här kan hänvisa.⁶⁶ Kunde man finna verkligheten bakom alla dessa rubriker skulle man, som Forsström säger, kunna rekonstruera 30- och 40-talets Jönköping, Rydbergs uppväxtmiljö.

---

⁶³ Brev från Viktor Rydberg, K.B.

⁶⁴ Brev till Viktor Rydberg, K.B.

⁶⁵ Brev III, s. 107.

⁶⁶ Warburg 1, s. 62 f.; Forsström a.a. s. 43f.

Uppgiften bereder emellertid stora svårigheter. Forsström har påvisat, hur en rad barndomsminnen inarbetats i *Vapensmeden*, men man kan på några punkter komplettera hans framställning.

I listan i anteckningsbok 3 finns punkten ”Första kärleken”; i bok nummer 12 har den följande lydelse: ”Första kärleken (solskenet på håret)”. Kanske är ”flickan med guldhåret”⁶⁷ endast en variation på samma tema. Den troligen personliga upplevelse, som döljer sig i dessa knappa formuleringar, har Rydberg sannolikt använt som motiv i *Vapensmeden*. På det förhållandet pekar särskilt minnesbilden av ”solskenet på håret”. När Fabbe för tjugotredje gången har vilat över natten i Talavid och åter skall ge sig ut på sin sedvanliga sommarvandring, erinrar han sig hur det var, när han första gången lämnade Birgit och härbärgen: ”När jag gått och hunnit av backen, där det knotiga gamla pilträdet står, vände jag mig om för att ge en afskedsnick åt Jönköping och Talavid. Hvad den morgonen var dålig! Världen var som nyskapad och syndfri. Du stod uppe på svalgången i loftet. Jag såg dig där och svängde min hatt, och du nickade till mig, Birgit, och solstrålar flätade sig in i ditt hår.”⁶⁸

Teckningen av smedsgesällen Fabbe bygger av allt att döma på minnet av en gesäll i Jönköping. Listan i anteckningsbok nummer 12 har punkten: ”Gesällens vårkänslor”, och man har anledning att åtminstone förmoda, att dessa känslor voro av samma art som de, vilka varje år drevo ut Fabbe att vandra landsvägarna. Möjligt är att gesällen fått låna även andra drag åt Fabbe och så bidragit till att göra honom till den mest realistiskt uppfattade gestalten i romanen. En förstudie

---

⁶⁷ Forsström a.a. s. 44.

⁶⁸ Skrifter 7, s. 41.

till Fabbe är den ”vandringslystne gesällen” Pettersson i *Benoni Strand*, för vilken det var lika omöjligt som för mästern Gudmunds gesäll att hålla sig inne i verkstaden, när vårsolen börjat värma.⁶⁹

Förmodligen är ursprunget till skildringen av skattletningen i kapitlet Trollängen också att söka i ett barndomsminne, ehuru detta av författaren till *Medeltidens magi* sakkunnigt utarbetats till den fylliga beskrivningen av besvärjelser och ceremonier i romanen. Bland rubrikerna i listan i den nyss nämnda anteckningsboken återfinnes ”Skattgrävningen (Ljungberg)”. Tyvärr har det varit mig omöjligt att identifiera Ljungberg och så kanske komma verkligheten på spåren. Att rubriken har något sammanhang med en anteckning i disposition B är väl emellertid troligt: ”Gudrid och den tyske skattegrävaren (Nattstycke)”. En gåta, som jag ej heller lyckats lösa, är namnet Gudrid – i romanen är det Drysius och den tyske vaganten Hans Zenner, som figurerar vid skattgrävningen. Emellertid har Rydberg som skolpojke i Jönköping av någon anledning haft sina tankar riktade på skattgrävning. Härom vittna de strofer, som med titeln *Skattgrävaren av AVR* finnas i den av Rydberg redigerade skolpojkestidningen *Odens korpar* i nummer 4 den 5 april 1843. Stroferna ha avtryckts av Forsström, och jag citerar efter honom:⁷⁰

När stjärnorna låga på himmelens båga
Och vida kring mörknade rymderna tåga,
Då vandrar jag ut från mitt ensliga bo,

---

⁶⁹ Jfr V. Svanberg, *Rydbergs romanfragment Benoni Strand och femtitalsliberalismen*, Samlaren N. F. 2, 1921, s. 121.

⁷⁰ Forsström a. a. s. 62.

Då natten sig svingar, på kolsvarta vingar
Och breder kring nejderna stillhet och ro.

Med spaden i handen till ensliga stranden
Jag vandrar och längtande gräver i sanden.
Fly, drake, som vaktar på skatterna, fly!
Flyn, söner av natten! vad gagnar er skatten
Då aldrig I återfån livsanda ny?

Har i skildringen av förhållandena i 1520-talets Jönköping kunnat beredas plats åt minnen från Rydbergs barndom, så skulle enligt Forsström också beskrivningen av själva staden återge det Jönköping, i vilket Rydberg växte upp: ”Man skulle vänta, att *Det forna Jönköping* var en förberedelse för *Vapensmeden*, men det är ytterst litet av den historiska undersökningen, som Rydberg använt för romanen. Med små förändringar är det drag för drag sin barndoms Jönköping, som han återgett i *Vapensmeden*. Det förfallna slottet, som användes till fängelse och där slottsknektarna har sina kålgårdar i de uttorkade vallgravarna, smedjorna, bryggorna vid Vättern, faderns kvällpatrull och moderns tidiga bortgång, värdshuset vid Talavid, där Rydberg sprungit som pojke, minnen av skolkamrater och av spöslitningen, naturintrycken från den ljusa Vätterbygden och den mörkare bergslagsbygden, allt detta finns med i romanen.”⁷¹ Tyvärr får man ej veta vari dessa ”små förändringar” bestå,

---

⁷¹ Forsström a.a. s. 74.

och jag kan endast delvis ge Forsström rätt i hans påstående. Bland de motiv, Forsström räknar upp, äro de flesta helt obundna av Rydbergs studier i Jönköpings äldre historia, t. ex. kvällpatrullen, moderns tidiga död, magister Lars som människotyp (prototypen är enligt Forsström skolkamraten Åbrandsson = Åbjörnsson), spöslitningen, naturintrycken – motiv, vilka lika väl låta sig användas i skildringen av 1800-talets som 1500-talets Jönköping. Vårdshuset Talavid torde emellertid ej ha funnits på 1500-talet, ej heller hade vapensmedjorna vid denna tid någon betydelse för staden. Men det kan inte råda något tvivel om att Rydberg vid utarbetandet av *Vapensmeden* använt de anteckningar, som han gjort vid studiet av Jönköpings äldre historia och utnyttjat de kunskaper om denna, som han framlagt i uppsatsen *Det forna Jönköping*. Stadens topografi stämmer sålunda med den karta över medeltidens och 1500-talets Jönköping, som han bifogat uppsatsen.⁷² Denna karta är resultatet av ett energiskt arkivarbete, som bragte nya fakta i dagen, och den topografiska skildringen av vapensmedens Jönköping är ingalunda någon självklar sak, som kunde bygga mest på barndomsminnen. Staden låg till 1612 mellan Junebäck i väster och kanalen mellan Vättern och Munksjön i öster men flyttades efter nämnda år öster om kanalen, där alltså stadens centrum låg i Rydbergs Jönköping. Det slott och fängelse, där Rydberg växte upp, var ej samma slott och fängelse, som omtalas i *Vapensmeden*. Enligt Rydberg hade Jönköping ”från uråldriga tider” haft en borg⁷³, markerad på Rydbergs karta vid den förut omtalade

---

⁷² Skrifter 13, s. 184–185.

⁷³ Ibid. s. 181.

kanalen, och det är denna borg, som skildras i romanen. Rydbergs barndomsslott var däremot det till fästning förvandlade klostret, vars ombyggnad skulle tagit sin början efter 1595.⁷⁴ I Gudmund Gudmundssons Jönköping finnes ännu klostret kvar, beläget på den s.k. Mon mellan staden och Munksjön. En av Rydberg till uppsatsen utförd teckning av klostret visar dess utseende i början av 1600-talet. Beskrivningen av klostret överensstämmer i uppsatsen och i romanen: i båda fallen talas om den höga trappgaveln, om klosterkapellets målningar av evangelisterna, sibyllorna och den heliga Jungfrun.⁷⁵ De i Vättern utskjutande, till gårdarna hörande bryggorna ha som barndomsminnen stått levande för Rydbergs blick – de försvunno först då järnvägen drog fram utefter Vätterns strand på 1860-talet – men ha också varit ett inslag i 1500-talets stadsbild. Byggnader från detta århundrade äro kapellen vigda åt Helge Peder, St. Örjan⁷⁶ och Sta. Gertrud samt Helgeandskapellet. En egenomlighet i byggnadssättet på vapensmedens tomt äro de gångar och broar, vilka förenade de olika husen med varandra, så att mästern Gudmunds kvällpatrull hela tiden kunde gå fram under tak. Om här något

---

⁷⁴ Skrifter 13, s. 204. I uppsatsen ”*Det forna Jönköping*” (Meddelanden från Norra Smålands Fornminnesförening, 1914) förnekar Rudolf Björkman tillvaron av en medeltida borg i Jönköping. Förväxling skall ha ägt rum med Rumblaborg öster om staden. Denna fick befästning först 1544 (Dackefejden), då klostret började ombyggas.

⁷⁵ Källan är borgmästare Nils Kellanders tal 1751. Citerat i Skrifter 13, s. 189 och medtaget i källförteckningen i bok 17e.

⁷⁶ När ett av de på 1840-talet kvarstående husen med utskjutande övervåning revs, fann man på timret målningar med bibliska motiv; timret ansågs härstamma från St. Örjans kapell. Skrifter 13, s. 186.

barndomsminne ligger till grund eller om konstruktionen gjorts vid skrivbordet av innesittaren Rydberg är svårt att säga, men att *Vapensmedens* Jönköping endast med ”små förändringar” skulle kopierats på 1800-talets stad är en stor överdrift, ehuru man villigt erkänner den stora roll, som barndomsminnena spelat vid skildringen.

Det kan vara lämpligt att här inom parentes påpeka ett litet misstag, som Forsström begått. ”Det förefaller sannolikt, att Rydberg haft erfarenheterna från Växiö i tankarna [...] då han låter Dagny Slattedotter göra det häftiga utfallet mot oanständiga visor.”⁷⁷ Det är inte Växiöminnen, som här spela in, utan ett närmare liggande incitament. Den 8 november 1890 erhöll Rydberg brev från filosofie kandidat Teodor Torbiörnsson, ordförande i Fosterländska Studentförbundets komitté ”För samlande och utarbetande av fosterländska sånger”, med anhållan om bidrag till den planerade sångsamlingen. Man tänkte särskilt på beväringarna; de sjöngo mest ”slagdängor, under stundom äfven osedliga och oanständiga”, som genom dem spred sig öfver landet.⁷⁸ Först den 25 maj 1891 besvarade Rydberg brevet. Han skriver bland annat: ”Ett folk, hvars ungdom samlar sig vid liderliga visors ljud under fosterlandets fanor, skrifver med egen hand sin dödsattest, och det går till mötes den undergång som ej varder Termopylekämparnes utan en ärelös och skändlig.” Beväringarna avslöja sig genom att sjunga sådana visor. Sverige måste falla, ”om bakom våra batterier och bajonettrader står en nedrig pöbel”.⁷⁹ Missförhållandena har djupt bekymrat

---

⁷⁷ Forsström a.a. s. 70.

⁷⁸ Brev till Viktor Rydberg, K.B.

⁷⁹ Brev III, s. 120.

Rydberg, och i *Vapensmeden* låter han Dagny Slattedotter förkunna domen: ”En enda sådan visa är nog för att bevisa ett ruttet inre. Att umgås med en människa, som har sin lust i slikt, är att som att spisa av ett pestlik.” Slatte exekverar domen: de för den själsliga sundheten skadliga individerna hängas.⁸⁰ Tanken släpper icke Dexippos’ skald, och han återkommer till den i en för julbladet *Jul* 1891 författad artikel med titeln *Idealerna och guldets*.⁸¹

Men vi återvända till uppsatsen och romanen där andra detaljer visa, att *Det forna Jönköping* måste betraktas som förarbete. *Vapensmeden* har sålunda sitt efternamn gemensamt med den rike och mäktige borgmästaren Peder Gudmundsson, om vilken Rydberg i bok 17e gjort några anteckningar och vilken han i uppsatsen omnämner.⁸² Ett uttalande om förhållandet mellan munkar och präster i uppsatsen återkommer nästan ordagrant i romanen där den döende franciskanermunken Mattias säger till kyrkoherde Sven: ”Tack, min broder Sven, för din glada manliga blidhet! Präst och munk äro icke alltid vänner; vi två hafva alltid varit det.”⁸³ I uppsatsen heter det: ”Prest och munk voro sällan gode vänner.”⁸⁴ Överensstämmelsen är för påtaglig för att helt kunna vara en tillfällighet. De förvärvade

---

⁸⁰ Skrifter 7, s. 223.

⁸¹ För *Varia* 1894 sammanarbetad med de 1885 publicerade *Pessimistiska hugskott af en optimist*. Skrifter 13, s. 152 f.

⁸² Skrifter 13, s. 186.

⁸³ Skrifter 7, s. 133.

⁸⁴ Skrifter 13, s. 201.

kunskaperna i Jönköpings historia ha givetvis kommit till användning för romanen, varvid uppsatsen måste betraktas som en förberedelse. Några exempel. I boken 17e finns bland utdragen ur Gustaf Vasas registratur anteckningen: ”1523, 14 aug. stadfästelse på Jönköpings privilegier”; i uppsatsen finns privilegiernas ord om att ”segla ut och in, hvarhelst de bäst kunna” citerade, och det talas också om sjövägen som säkrare än vägen över Holaveden.⁸⁵ I romanen läser man: ”Där (i båthuset) också förvarades under vintern seglen och tacklaget till den stora jakt, som Mäster Gudmund egde i bolag med stadens köpmän och som, när Holaveden var osäker och äfven annars, förde deras för upplandet bestämda varor till Vadstena. Den var tillsvidare det enda fartyg, som kunde i nämnvärd mån begagna sig af kung Göstas nyss utfärdade privilegium för Jönköpings borgare om ”fri in- och utsegling, hvar de bäst kunna.”⁸⁶ De omtalade seglingsprivilegierna gjorde, att Jönköpings stad måste se sig om efter en god hamn. I uppsatsen redogör Rydberg för saken. Munksjön erbjöd goda möjligheter, men klostret ägde stranden och ängarna, där munkarna hade en tegelugn.⁸⁷ Ett jordbyte kom emellertid till stånd mellan klostret och staden.⁸⁸ Förhållandet omnämnes i romanen: ”Liksom klosterkapellets

---

⁸⁵ Skrifter 13, s. 201. Privilegierna också citerade av Wieselgren *Ny Smålands Beskrifning*, III, s. 317.

⁸⁶ Skrifter 7, s. 43 f.

⁸⁷ Denna tegelugn omnämnd i romanen. Skrifter 7, s. 24.

⁸⁸ Skrifter 13, s. 201 f. Jordbytet har omsorgsfullt registrerats bland anteckningarna i bok 17e.

dyrbarheter, så voro också klostrets alla penningtillgångar [tag]na af kronan, hvilket var ett så mycket hårdare sl[ag som det] nyligen hade sålt sitt hemman i Stigamo till biskopen i Linköping och sina egor vid Munksjön till staden.”⁸⁹ Försäljningen av hemmanet i Stigamo till biskopstolen i Linköping finns ej omnämnd i uppsatsen, men i sin källförteckning i bok 17e har Rydberg hänvisat till *De Claustribus Svio-gothicae* 2, 35ff. Han syftar på P. Wieselgrens förut omnämnda, i Lund 1822 tryckta *De Claustribus Svio-gothicis*, där man på sidan 36 i sectio secundo läser: ”1524 Litterae Fratr. Matthise Gardiani Jenecop. super abreiatione praedise i Bonda stigemot editae, in quibus: Broder Mats Joganson gardiekne i Jönköping antwarder Verdogom Fader och herre i Gud her Hans m. Gudz nad bisk. i Linköp. et gods [...]”⁹⁰ Även med stark tro på Rydbergs goda minne måste man nog misstänka att han här behövt rådfråga sin källa, liksom när han talar om riksdagarna: ”Samtalet, som råkat in på politiska området, föll nu på riksdagar och riksdagsrätt. Viktiga riksdagar hade ju nyligen hållits i Strengnäs och Vadstena och rådsmöte i Jönköping.”⁹¹ Om riksdagarna har Rydberg ej haft anledning göra anteckningar men bland utdragen ur Gustaf Vasas registratur i bok 17e återfinns man: ”1524, 26 juli. Om mötet i Jönköping. Förteckning

---

⁸⁹ Skrifter 7, s. 121.

⁹⁰ Wieselgrens källa är *Handlingar rörande Skandinaviens historia*. 13 s. 68 f. Genom ett tryckfel förlägger *Jönköpings historia* I, s. 127 försäljningen till 1534.

⁹¹ Skrifter 7, s. 104.

å ledamöterna.” – Det finnes emellertid också exempel på olika uppgifter i uppsatsen och romanen: i den förra uppger Rydberg (s. 194), att kung Johan 1578 lät täcka slottsmuren med ett planktak för att den inte alldeles skulle förfalla, i den senare har kung Gösta lagt planktak på den halvt förfallna borgens torn och sträckmurar (s. 24).⁹²

I uppsatsen har Rydberg med några ord omnämnt Jönköpings roll i västgötaherrarnas uppror 1529.⁹³ Det frapperar där, att han uttalar den misstanken, att franciskanerna i stadens kloster skulle kunnat ha något att göra med resningen. Misstanken ligger onekligen, som han säger, nära till hands: efter Väst[er]ås riksdag 1527 hade den ena vedermödan efter den andra övergått klosterfolket och väl gjort munkarna benägna att revoltera mot kättaren på tronen. Av denna uppfattning finner man i romanen intet spår. Den roll katolicismens representanter – och främst gardianen Mattias – där spela, tillåter ej att någon skugga kastas över dem. Som jämförelse kan det vara av intresse att konstatera den hållning protestantismens företrädare magister Lars intar till resningen: han vill ej hjälpa Gus[t]av Vasa, vilken han ansåg som materialist och kryptoateist, men ej heller

---

⁹² Av *Jönköpings historia* I, s. 314 framgår, att 1578 är det riktiga årtalet. Troligen har Rydberg begått ett minnesfel i romanen – mindre troligt är, att han medvetet anpassat tiden för slottsmurarnas konservering för att få en konkret detalj i skildringen.

⁹³ Skrifter 13, s. 203 f.

aktivt deltaga i upproret. I väntan på att hans egna ärelystna drömmar skola förverkligas, låter han motståndarna slita sönder varandra. Och han drömde sig själv i spetsen för bondeskarorna slå ned ”papistiska eller gustavianska fiendeskaror.”⁹⁴ Upproret misslyckades, men i programmet för Jon Anderssons resning 1538 finner man, att Lars’ agitation burit frukt – han har själv under mellantiden två gånger besökt Sverige.⁹⁵ Han har under tiden blivit katolik, vilket endast ökat hans hat till kung Gustaf. – Att de upproriska enligt *Det forna Jönköping* storma Rumblaborg vid Husbron öster om staden men i romanen intaga slottet i staden, liksom att vederdöparna saknas i uppsatsen men gå i spetsen för stormningen i romanen, äro olikheter, som man endast har att annotera.⁹⁶

Till de så att säga naturliga källflöden, som Rydbergs barndomsminnen från hemstaden och forskningar i dess historia utgöra för *Vapensmeden* som Jönköpingsroman, komma andra av olika styrka och olika klarhet men intet så litet, att det ej förtjänar uppmärksamhet. I sin genetiska undersökning av *Kantaten* faller Sverker Ek om Viktor Rydbergs diktning i allmänhet

---

⁹⁴ Skrifter 7, s. 185 f.

⁹⁵ Ibid. s. 248.

⁹⁶ Om Rumblaborg jfr s. 42 not 1. Om vederdöparna se Herman Lundström, *Om det s.k. vederdöparofoget i Stockholm under Gustaf I:s regering*. Kyrklig Tidskrift 1896, s. 375–401.

ett omdöme, som man utan tvekan kan skriva under: ”Det är ju nästan alltid så hos Rydberg, att hvad han för tillfället ger, tidigare funnits till för honom som utkast eller dröm.”⁹⁷ Också *Vapensmeden* är bevis för omdömet giltighet – man kan i romanen spåra och i några fall verbalt belägga bevarade, opublicerade prosaverk, vilka befinner sig på olika stadier från ett skelettartat utkast till mer utarbetad form. Med kännedom om en outtröttliga trohet, med vilken Rydberg under årtionden kunde bevara ett motiv och låta det mogna för sin rätta form, är det knappast förvånande att man kan gå tillbaka ända till 1850-talet och där finna ett utkast, som i någon mån förebådar *Vapensmeden*. Det är också signifikativt, att de ur idésynpunkt viktigaste utkasterna stamma från 1870-talet, som blev genombrottets årtionde för Rydberg. 70-talet skådade också gryningen till den tid, vars idédiskussioner skulle sätta sin prägel på 80-talet. Årtiondets stora namn blev Charles Darwin. Ingen kom förbi honom, och de ortodoxt kristna ställdes genom honom åter inför den gamla frågan om tro och vetande i en form mer tillspetsad och uppfordrande än t. o. m. på Kopernikus’ och Newtons tid. I *Vapensmeden* har Rydberg tagit upp darwinismen och dess konsekvenser för den troende till behandling. Till 70-talet kan också spåras det motiv, som i *Vapensmeden* blivit det bärande, pieteten för det gamla, traditionalismen, vars symbol är vårdträdet. Dikten, som bär symbolens namn, skrevs först 1888, men motivets rötter gå ned i den nordiska väckelsen på 70-talet.

---

⁹⁷ Studier tillägnade Karl Warburg, Sthlm 1912, s. 44 f.

Det är redan av Warburg konstaterat, att det på 1850-talet varit Rydbergs avsikt att skriva en roman från reformationstiden och att den aktualiserats för honom 1891: ”Den skulle hetat ’Bödelns dotter’⁹⁸; såsom representant för humanismen skulle den äfventyrlige Paracelsus hafva uppträdt. Händelser och figurer från denna tilltänkta roman framträdde nu åter i hans inbillning. Men de kräfdde nya former.” *Bödelns dotter* är nummer åtta i en lista över diktverk, den s.k. Molnförteckningen från 1858, i vilken också *Singoalla* ingår⁹⁹, och utkastet lyder:

1520. Tre besök hos bödeln. Sigge Carlsson, kringströfvare, s. plundrar Danskarne. Älskas af bödelns dotter. Fångad. Skall hängas. Räddas af flickan och den obekante (Paracelsus). Gustaf Eriksson och Paracelsus.

Bakom formuleringen anar man en berättelse, fylld av äventyr. Det tycks ligga så långt borta från *Vapensmeden* som möjligt, men förutom den överensstämmande tiden och närvaron av humanismens representant Paracelsus, intresserar framför allt Sigge Carlsson, kringströfvare, omkring vilken händelserna tydligen väsentligen skulle ha rört sig. Även *Vapensmeden* har en kringströfvare, Svante harpolekare, vilken Rydberg ursprungligen kallade *Sigge* harpolekare; i samtliga utkast till dikten

---

⁹⁸ Warburg 2, s. 692.

⁹⁹ Facsimil av förteckningen Warburg 1, s. 381. Se också Svanberg, *Rydbergs Singoalla*, Samlaren 25, 1923, s. 40 ff. [och] Gerner, *Viktor Rydbergs ungdomsdiktning*, Sthlm 1931, s. 196 ff.

Luften tung och dagen varm [...] bär han i överskriften namnet Sigge (en gång Sigfrid)¹⁰⁰, och det är först i romanmanuskriptet, som han får namnet Svante.¹⁰¹ Det förefaller mig troligt, att Sigge kringströvare från *Bödelns dotter* föresvävat Rydberg och med den sega envishet, som utmärker hans motiv, kommit att ge sitt namn åt romanens kringströvande harpolekare. I det korta utkastet till *Bödelns dotter* kommer man ej Sigge Carlsson in på livet, men det vill synas, som om Rydberg med vissa namn förband vissa bestämda egenskaper – mest påfallande är ju Gunnargestalten – och kanske har kontakten mellan de båda kringströvarna ursprungligen varit starkare än blott en namnlighet.¹⁰² Man kan endast gissa sig till orsaken, varför harpolekarens namn ändrats till Svante. En orsak *kan* ha varit, att med en medveten förändring av den ursprungligen tänkta figuren också följt en namnförändring.

Bland Rydbergs bevarade papper ligga tre utkast, som ha det gemensamt, att de valt folkliga motiv och äro av intresse för Slatteepisoden i *Vapensmeden*. Vad dateringsfrågan beträffar kan ett av dem med ganska stor säkerhet tidsbestämmas, medan om de två övriga endast kan hävdas, att de äro tillkomna före 1872. Vid denna tid – purismens tid – övergav

---

¹⁰⁰ Rydbergssamlingen n:r 12 och 17, K.B. Om Margits sång vid sländan (*Till Österland*) säges det: ”Diktad för henne af Sigge harpolekaren” (n:r 12).

¹⁰¹ I *Svensk Tidskrift* finns intet namn utsatt. Jfr i det föregående s. 8 f.

¹⁰² Gerner har visat, att påverkan från ett diktverk hos Rydberg också medfört namnlighet hos personer med liknande karaktär. Wolkman i Bulwers roman *Godolphin* blir t. ex. Wolkman i *Positivspelarna* (a.a. s. 27 f.).

nämmligen Rydberg bruket av tyskt s, ehuru detta höll sig kvar längre i vissa konsonantförbindelser.¹⁰³ Denna dateringsmetod måste sålunda förenas med andra kriterier för att bli någorlunda exakt, och stödjande kriterier förefinnas också för ett utkast och just det, som för *Vapensmeden* har det största intresset.

Det utkast, som av pikturen och ett övervägande antal tyska s att döma synes mig vara äldst, är utkastet om snapphanarna. Det är gjort på en grön ”tidningsmatsedel”, vars andra sida använts för filosofiska anteckningar om aktiva och passiva idéer.¹⁰⁴ Rydbergs anteckningar i volym nummer 28 ger förhistorien: en svensk officer, överste Stål, låter hänga Jakobs far som snapphane. Tjugo år senare sluta sig Jakob och Niklas gårdfarihandlare till Snapphane-Jörans band, som huserar i Skåne. Bandet angriper en svensk officer, som för ”en kronans penningssumma” till södra Skåne. Jakob igenkänner den officer, som låtit hänga hans far, och lämnar honom ”skenbart död” på platsen. Hans hustru och den medföljande betjänten dödas, men Jakob räddar officersparets 1 ½-åriga dotter, som i pjäsen uppträder under namnet Anna, och flyr med henne och penningssumman. Han bosätter sig i Småland, gifter sig men är änkeman, då dramat omkring 1710 börjar, tolv år efter ovannämnda händelser. Niklas, som varit vittne

---

¹⁰³ Se Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott*, Samlaren 1937, h. 1, s. 88.

¹⁰⁴ Rydbergssamlingen n:r 27. I n:r 28 ligga prosautkast av Rydbergs hand, varar ett renskrivet av Susen Rydberg. Ek har – i kompanjonskap med Thorsell – daterat utkastet till ”förmodligen 1860”. Av de skäl för en så pass noggrann datering, som Ek skulle givit Thorsell, finner man dock i Eks framställning intet spår (*Minnesskrift* 1928 s. 104 (Ek) och s. 241 (Thorsell)). Om man tvingas till en så osäker datering av snapphane-utkastet, så är det däremot, vilket av det följande framgår, absolut säkert, att det ej, som Ek vill göra gällande, är på detta utkast, som Rydberg syftar i brev från april 1872.

till överfallet och stölden av penningssumman, kan tack vare detta utöva stark press på Jakob. Då Eks referat är knapphändig och av allt att döma taget i andra hand,¹⁰⁵ återger jag här utkastet i volym n:r 27 i sin helhet.

Korporalen / Sigurd / Märtha / Jakob / Anna / Öfversten / Snapphane-
Jöran / Hs band / Niklas krämare

1sta Akten.

- 1) Korporalen o. Märtha fria för Sigurd hos Jakob. Afslag.
- 2) Sigurd har sjelf talat med Jak., s. meddelat, att Anna ej älskar honom [oläsligt ord] att Sigurd snart ej mer är arbetsför.
- 3) Förklaringen mellan Sigurd och Anna. Sigurds hederstecken, s. hon vill se. (Vexelsången o. blomman, skyn, Björken, gossen).
- 4) En öm scen mellan Jakob o. Anna.
- 5) Folkets allmänna tillstånd. Niklas krämares ankomst. Han bjuder dem köpa. Talar om Den [oläsligt ord].
- 6) Niklas och Jakob. De gamla historierna. Niklas fordrar flickans hand.
- 7) Niklas och Anna.
- 8) Sigurd vill blifva soldat. Anna, då hon får höra detta, upptäcker sin böjelse. Niklas uppmanar Sigurd. Märtha [oläsligt ord] Anna och Jakob.
- 9) Korporalen och allmogen. Tvekan. Gräl. Sigurd ut att tala vid ungdomen i trakten.
- 10) Snapphanarnas lif i skogen.
- 11) Två utsända snapphanar bland allmogen förhöra sig om byn.
- 12) Öfverstens ankomst ensam till byn. Han och korporalen. Öfversten meddelar, att Sigurd är officer. Talar om Danskarna och att han är utsänd av Stenbock.
- 13) Jakob och öfversten. Niklas och Anna. Jakob igenkänner öfversten. Denne [oläsligt ord] Anna, frågar efter hennes ålder m. m. Öfversten trött, lägger sig att sofva.
- 14) Jakob och Niklas. Dennes hotelser.
- 15) [Oläsligt] Jakob tager penningsskrinet och rusar i skogen och gömmer det. Niklas in i grafhvalfvet.
- 16) Snapphanarna komma och bortföra Niklas.
- 17) Öfversten lofvar korporalen att tala för Jakob.
- 18) Niklas tillbaka svärtad i synen och med horn.
- 19) Scenen mellan Jakob, öfversten och Niklas, när Jakob bekänner.
- 20) Sigurd och allmogen. Sången. Männen svänga sina knifvar. Hustrurna springa efter deras gevär.

---

¹⁰⁵ *Minnesskrift* s. 104 och not 2.

- 21) Sigurd och Anna förlofvade. Jakob följer med i striden. Niklas slutord: ”och jag – jag får gå och tvätta mig i synen”.

Det finns således i detta planerade drama plats för en kärlekshistoria och en brottmålsintrig, för en växelsång mellan älskogsparet Anna och Sigurd samt för en krigssång, då männen gå ut i striden, för en skildring av ”Folkets allmänna tillstånd” samt för ”Snapphanarnas lif i skogen” – men kan man tala om ett *Bonddrama*? Av bonden och den svenska jorden skönjer man icke mycket – motivet är folkligt, inte mera, och alldeles oberört av den nordiska väckelsen och dess bondeidealism. För *Vapensmedens* genesis är det emellertid av intresse att kunna konstatera, att handlingen är förlagd till Småland, ehuru ej närmare lokaliserad där. – Det andra utkastet, för vilket en bestämd datering ej kan givas, visar däremot tydliga spår av ”nygoten” Rydbergs vaknande intresse. Det företer i användandet av tyska s ej en så ålderdomlig prägel som snapphaneutkastet men kan ej dateras noggrannare än till tiden före 1872. Utkastet, skrivet på gult olinjerat papper och förvarat i volym 28, lyder:

Bergtor biltog har flytt till skogs undan förföljelsen af adelsregeringens tjänare.

Djupt inne i allmanningen, där Bergtor håller till, ligger den fruktade Vattedäliden, om hvilken mången sägen går. Der Vattedäliden ej stänges af klippor har allmogen uppkastat rös och bråte, för att hindra boskapen förirra sig in på dess område. Här håller Bergtor lönligt till, hargen i Vattedalen med det fallna Torsbelädet.

Olof Storbonde, frände till Bergtor, har genom Bergtors skogsgång fått en del af hans egendom.

Sven, hans son, rask, äfventyrlig till lynnet, vill bli soldat och blir det, trots faderns hotelse. Återkommer adlad o. officer, gift med en fröken, stolt, öfvermodig, bondeföraktande.

Rannvig, Olofs dotter, kär i torparens *Gustaf*. Ser som ung flicka den junker, som sedan återvänder i Svens sällskap och blir hennes make.

Junkern tillhör den släkt, som ligger i fejd med Bergtor. Gustaf får af Olof efter mycket motstånd löfte om Rannvig, med villkor att han skapar sig ett hemman. Gustaf går till Vattedalen. Han har en gång räddat Bergtor. Denne, länge i hemlighet, hjälper honom uppföra stuga och bryta åker.

Gunhild, Bergtors dotter, också kär i Gustaf. Gustaf o. Sven ha sett henne i skogen. Veta ej hvem hon är. Gunhild kär i Gustaf. Sedan Gösta under åratat arbetat i Vattedalen och skapat sig ett hemman, för den hemkomne Sven Rannvig till sin frälsegård. Gustaf nu för simpel för henne. Gunhild söker dölja för Gösta hans olycka.

Man måste tänka sig en situation, då Sven som gosse ser sin tillkommande.

Här ljuda andra toner. Först den betonade motsättningen mellan adelsman och bonde med sympatien av allt att döma hos den sistnämnde. Bergtor är – säkerligen oskyldigt – förföljd av adelsregeringens tjänare. Svens adliga maka är ”stolt, öfvermodig, bondeföraktande”, Rannvig har smittats av adelns bondeförakt och den arbetsamme torparsonen Gustaf har blivit för simpel för henne. Utkastet är gjord av den Rydberg, som vid 1871 års riksdag slöt sig till lantmannapartiet och som om den svenske bonden lät intyga, att ”all landets ära vuxit ur hans fria bröst”.¹⁰⁶ Vidare de fornnordiska tankegångar, som flätas in: i Vattedalen finns en harg med ett fallet Torsbeläte. Kanske vågar man fatta detta symboliskt: Tor, den specielle bondeguden, är fallen, hans offerplats är öde. Ord som *harg* och *skogsgång* ge starka associationer till fornnordiskt liv; *skogsgång* var benämningen för ett fullt legitimt utträdnade ur det ordnade samhället, med vilket följde fredlöshet.¹⁰⁷ Egennamnen äro samtliga av nordiskt ursprung och finnas alla uppräknade i en lista på nordiska förnamn, som Rydberg publicerade i artikeln *Om förnamn i allmänhet och de nordiska i synnerhet* i *Handelstidningen* den 14 september 1874.¹⁰⁸ Epitet som *Olof storbonde*, *Bergtor biltog*

---

¹ Warburg 2, s. 116.

¹⁰⁷ Se G. O. Hyltén-Cavallius, *Wärend och Wirdarne* II, Sthlm 1868, s. 330.

¹⁰⁸ Skrifter 14, s. 509ff. Utkastets Rannvig är samma namn som listans Randvi. Lind, *Norsk-isländska dopnamn från medeltiden*, Uppsala 1905–15, spalt 846.

ge också en särskild tyngd åt namnen. – Liksom Vattedalen ligger också Slattebygen i *Vapensmeden* oländigt och avskild från omgivningen¹⁰⁹ och har inom sitt område en gammal offerplats, Trollängen, även den fruktad och boskapen får ej beta där.¹¹⁰ Orsaken till fruktan är synbarligen i båda fallen att något hedniskt ansetts vidlåda platsen. Att detta hedniska ej är något att frukta visar Gustaf, som med Bergtors hjälp i Vattedalen bygger stuga och bryter åker. I *Vapensmeden* är eldstugan, byggd av hedniska förfäder, som enligt Lars kanske där offrat barn till sina gudar, för Gudmund ej anledning till fruktan men till vördnad inför fädrens verk. – Men först i det tredje, daterbara utkastet har Rydberg nått fram till den bild, som genom den nordiska väckelsen gavs honom som symbol för hans traditionalism: vårdträdet.

Från Stockholm, där Rydberg vistades vid lagtima riksdagen 1872, skrev han den 11 april till S. A. Hedlund: ”Haf nu tidningsgöromål i mängd åt mig, när jag kommer hem! På lediga stunder skall jag ändå ha tid att göra mitt bonddrama från Småland färdigt, det der som jag tänkt på, och hvartill jag här i Stockholm hopsmidt några verser.” (Brev I, s. 235). Redan tidigare har han till vännerna i Göteborg kunnat rapportera, att han skriver vers, ett glädjande tecken, då han alltsedan 1860-talets depression

---

¹⁰⁹ Rydberg tycks ha haft förkärlek för ensamma, ödsliga platser. I Göteborgs stadsbibliotek förvaras några av Torsten Hedlund nedskrivna ”minnesbilder” av Rydberg, där det bl. a. heter: ”Ett ställe, som V. R. gärna besökte, var den ödsliga torvmossen ovanför vår sjö (vid Bjurslätt, S. A. Hedlunds sommarställe utanför Göteborg). Det låg en underligt mystisk stämning över mossödemarken – där var så tyst, egendomligt tidlöst glänste vattensamlingarna mellan torvmarken och speglade himmelens skyar och blå och naturens liv stod som stilla däruppe.”

¹¹⁰ Skrifter 7, s. 233 f.

varit i det närmaste improduktiv. ”Har skrivit flera poemer till en dikt, som jag har i fäggorna”, heter det den 15 februari (Brev I, s. 221). Det omtalade bonddramat anses av Warburg som förlorat – Rydberg skulle ha bränt upp det, innan han for till Italien¹¹¹ – och Albert Nilsson uttrycker gissningsvis men med riktig intuition en förmodan, att dramats ämne sedermera kommit till användning i *Vapensmeden*.¹¹² Att Ek kommit att identifiera bonddramat med snapphaneutkastet sammanhänger väl med Rydbergs ord att han ”äfvén hopsmidt några verser” till sitt drama; i snapphaneutkastet finns som nämnt plats angiven för en ”vexelsång” och en krigssång. Till det bonddrama, på vilket Rydberg i sitt brev syftar, har han gjort ett utkast i en anteckningsbok, som han använt vid riksdagarna 1871 och 1872 (Rydbergssamlingen N:r 6). Vid riksdagen 1872 har han börjat anteckningsboken bakifrån, och på sidan 11 står utkastet, omgivet på ena sidan av anteckningar utgående ”urtimafrågan”, på andra av reflexioner i tryckfrihetsfrågan. Han invaldes vid denna riksdag i konstitutionsutskottet,¹¹³ där han stiftade den första bekantskapen med dessa frågor. Granskningen av de infortrade statsrådsprotokollen, under vilket urtimafrågan behandlades, tog enligt utskottets i riksdaghusbiblioteket förvarade protokoll sin början den 25 januari. Att Rydbergs anteckningar gjorts i utskottet och ej i kammaren visa några refererade yttranden av C. F. Bergstedt och H. L. Rydin, båda i utskottet representanter för första kammaren.¹¹⁴ Den 2 februari tillsatte utskottet för behandling av tryckfrihetsfrågan en kommitté, av

---

¹¹¹ Warburg 2, s. 292.

¹¹² *Ur diktens värld*, Sthlm 1926, s. 68 f.

¹¹³ Andra kammarens protokoll 1872, I, s. 14.

¹¹⁴ Att exakt bestämma dagen för dessa yttranden är omöjligt, då utskottets protokoll ej äro diskussionsprotokoll.

vilken Rydberg blev medlem,¹¹⁵ och först den 24 februari upptogs frågan i utskottet in pleno. All rimlighet talar för att utkastet nedskrivits någon gång mellan den 25 januari och den 24 februari. Man har ju då anledning våga antagandet, att de i brevet den 15 februari nämnda dikterna äro desamma, som åsyftas den 11 april, ehuru de då satts i förbindelse med bonddramat. Förhållandet skulle mutandi mutandis kunna ha varit detsamma som vid *Vapensmedens* tillkomst: först dikterna, därefter ramen för dem.¹¹⁶ Utkastet lyder med uteslutande av svårtydda ändringar och överstrykningar – det hela är, som ofta hos Rydberg, skrivet med petig stil och trubbig blyerts, vilket ibland omöjliggör läsningen:

Jon Gudmundsson [överstruket]. Nils Duse.
 Hs son Arvid [överstruket].
 Jon Nilsson Duse (faller för Lasses hand).
 Halvar [överstruket] Grim (nämndeman) i Skog [överstruket] Horg.
 Tor Svensson [efternamnet överstruket]
 Håkan Arvedson [- ” -] (bönder i Ryd)
 Lasse Svenson [- ” -]
 Håkan Necklage i Bredaryd [överstruket] Bredhult.
 Lasses hustru Karin.
 Grims dotter Valborg.
 Upträdet i Nils Halvorssons stuga. Hakon sångare. Gamla Gunhild.
 Gästabudet hos Grim i Horg.
 Bordet.
 Striden på gården.
 Vandringar till gästabudet. Tor. Lasses hustru. (Vårdträt).
 Upträdet då Tor manar Lasse att följa sig. Anna motsätter sig länge.
 Söker förmå Tor afstå. När detta ej lyckas, uppmanar hon sjelf Lasse att följa. Barnet vaknar, ber fadren stanna. Modern säger: gå!
 De biltoga i skogen. (Håkan hos dem.)
 Nils Duses försök att öfverraska dem.
 Annas gång till skogen.
 Rider mot Nils Duses gård.
 Tinget. Anna ss. sakkörare.
 Sista natten. Tor i Annas stuga. Grims död.
 Tors död.

¹¹⁵ Jfr Brev I, s. 221 och s. 231.

¹¹⁶ Vilka dikterna varit kan ej fastställas. ”Blott en enda dikt har bevisligen varit i arbete under dessa år. Det är *Skogsrådet*.” Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott I*, Samlaren 1937, h.1, s. 87.

Det är med detta utkast svårare än med de båda föregående att göra sig en föreställning om det tilltänkta händelseförloppet. De talrika överstrykningarna och ändringarna liksom en viss osäkerhet i namngivningen (Lasses hustru heter först Karin, sedan Anna) tyda väl också på att planen ej varit helt klar för Rydberg själv. Han rör sig emellertid också här med ”de biltoga i skogen” och deras kamp. Handlingen i snapphaneutkastet hade han förlagt till Småland utan närmare lokalisering; en sådan har han nu kommit fram till: Bredaryd, visserligen överstruket och ändrat till Bredhult, är en socken i Västbo härad av Jönköpings län i närheten av Östbo härad, där *Vapensmedens* Slattebygd ligger. Som uttryck för Rydbergs intresse för det nordiska synes mig detta utkast betydligt blekare än det förut behandlade om Bergtor biltog, och det skulle, trots vissa namnligheter, vara av föga betydelse för *Vapensmedens* genesis, om det inte rymde de båda punkterna om *Hakon sångare* och *Vårdträdet*. Man torde nog kunna antaga, att Rydberg tänkt att i *Hakon sångares* mun lägga de dikter, vilka omtalas i breven den 15 februari och 11 april, och han blir då ett led i utvecklingen mot Svante, ursprungligen Sigge, harpolekare, i vars person den kringströvande Sigge och Hakon sångare förenats till den kringströvande, sjungande harpolekaren. Viktigare än allt annat är dock det faktum, att man här, så vitt jag kunnat konstatera, för första gången möter *vårdträdet* inarbetat i en handling.

Linden har hos Rydberg blivit *vårdträdet* framför andra.¹¹⁷ Redan tidigt har den förknippats med hemtrevnad och ro på gården. Med sådana associationer möter den, dock utan sin *vårdträds*karaktär, i *De vandrande djäknarna* 1856. Göran har i korpral

---

¹¹⁷ Om *vårdträd* se Hyltén-Cavallius, *Wärend och Wirdarna* I, Sthlm 1864, s. 142 ff.

Brants stuga läst söndagens prediktan: ”Man gick därefter på husfaderns förslag till trädgårdstämpan och tog där plats på en bänk, som beskuggades af en gammal enstaka lind.”¹¹⁸ Trädet har här förutsättningarna att kallas vårdträd, det är gammalt och ”enstaka”, höjer sig över omgivningen, men dess symboliska betydelse står ännu ej klar för Rydberg. Först i det dramatiska utkastet 1872 har han nedskrivet ordet, och samma anteckningsbok, som innehåller utkastet, har i ett annat sammanhang en kommentar till det, som klart visar, vilken betydelse Rydberg inlagt i det (ant. bok 6, s. 54). I en där nedskrivnen dialog mellan Hjalmer och Mefistofeles yttrar den förre: ”Gif en menniska bildning o. egen torfva. Gif henne kroppsarbete och idéer. [...] Låt henne föda barn, s. vörda sina föräldrar, o. låt dessa föda barn, s. vörda sina. Gif dem känslan af ansvar inför minnet af redliga fäder. Låt detta minne under långa släktleder förknippas med odaltorfvan, med *linden på gårdsplanen*,¹¹⁹ med bygden, som känner släkten och hennes heder – och den adliga ätten är färdig.” Här har linden på gårdsplanen blivit släktens vårdträd, ett familjeträd, vid vilket minnena av bortgångna generationer

---

¹¹⁸ Skrifter 3, s. 30.

¹¹⁹ Kursiveringen av mig. Stället förut för annat ändamål citerat av Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott I*, s. 82. – Längtan efter egen torva levde stark inom Rydberg men förverkligades först 1890, då han flyttade till Djursholm. ”Det var kanske en önskan att få vara ifred som spelade in, då skalden halft skämtsamt, halft vemodigt plögade säga: ’Ja, tänk ändå, den som finge gå på landet i storstövlar på egen mark. Det vore idealiskt!’ ” Ernst Beckman, *Ur ett skaldelif*. Ord och Bild 1895, s. 494. Jfr Svantes yttrande i romanen: ”Jag önskar, att hvarje man hade sin egen torfva och vore självständig på den och där besörjde sin hushållning efter egen insikt; ...” Skrifter 7, s. 103.

förknippats. Den har blivit ett levande väsen, inför vilket den levande släktmedlemmen har ett ansvar: att vårda fädrens verk och ej för den anstormande tiden glömma, att han endast är en länk i en lång kedja, som förlorar sig i ett dunkelt förflutet och som skall fortsätta i en oviss framtid. Styrkan hos kedjan är styrkan i varje dess länk, och vördnaden inför de bortgångna ger kraft åt de levande i generationernas flyende ström som aldrig hejdas. Traditionalismen är formulerad i symbolen av vårdträdet, vars åldriga krona nedblickar på de förbidragande släktleden. Under hela 1870-talet är motivet levande för Rydberg utan att dock ännu ha mognat till dikt. I sina diktlistor återkommer han upprepade gånger till det. Det planerade poemet bär oftast titeln *Vårdträdet*, men en gång heter det *Gårdens lind*.¹²⁰ Rydbergs mytologiska studier på 1880-talet och hans med dem följande kunskap om och känsla för det som var gammalt och fornt gåvo slutligen den rätta jordmånen för diktmotivets trivsel och växt. I anteckningsbok nummer 4, där *Vårdträdet* förekommer i en diktlista, har Rydberg gjort ett utkast med titeln *Linden*. Boken är fylld av mytologiska anteckningar och i utkastet förekomma inga tyska s. Utkastet lyder:

Vårt vackraste och senast blommande trädslägte med *hjärtlika* blad och välluktande blommor på skaft, som bär ett tunglikt skärmbblad.
Lindens löfsprickning 15 maj, blomning 20 juli, löffällning 28 oktober.
På *odalbondens* gård. En gren öfver lyren, hvarigenom man kunde se äfv. i senhöstens vissnade bladverk mot himmelsgrunder.
Runor släkten tecknat i deras bark. *Slägtens stamträd*.

---

¹²⁰ Diktlistor med *Vårdträdet* förekomma t. ex. i Rydbergssamlingen nr. 4, nr. 19 (*Gårdens lind*) och nr. 27 – den sista helt avtryckt och daterad av Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott II*, Samlaren 1937, h. 2, s. 126.

nog och åtnjutit en vördnad, som icke tillkommer jordiska och osjäliga ting. Den skall naturligtvis fällas.”¹²² Så dömer magister Lars vårdträdet. Han talar här ur sin kristna, ortodoxt dogmatiska synpunkt, men tankeförloppets resultat blir detsamma med varje inställning, som till grund har känslolöshet för naturen. I sina kulturhistoriska föreläsningar i Göteborg kom Rydberg in på frågan om antikens och den moderna tidens naturkänsla, och han sammanfattar:

Således: den innersta skillnaden mellan den antika naturuppfattningen och den moderna är den, att den senare antager ett dödt naturområde, medan grekerna och romarna gjorde det icke.

Ur dessa skilda uppfattningar kan man förklara den olika behandlingen av naturen:

I våra dagar kan det hända, att en ek, som växer vid bondens stugudörr, under hvilken han vet att hans far och farfar njutit svalka, under hvilken han ser sina egna barn leka, utan ringaste tvekan nedhugges af honom, om han för virket kan förtjäna en eller annan krona. Intet band förenade, trots det dagliga samlivet, detta stilla organiska väsen, som varit hans prydnad, med hans hjärta eller hans fantasi.

Så var det ej under antiken:

Om landtboarne, som voro hans samtida, berättar däremot den romanska författaren Plinius, att var och en utsåg åt sig en vän äfven bland träden, som växte vid hans hydda, och helgade det för att bevara dess lif mot förstörelse. Hvarje gård hade sitt vårdträd; hvarje stad hade sina.¹²³

Samma inställning fann Rydberg hos våra hedniska förfäder:

Allt har lif, ehuru lifvet är af många slag. Så lefva väsen inne i träden. De gamla vårdträden, som växa på gårdsplanerna, hafva själar, som känna med de människor, som de sett födas och växa upp i närheten af sin skugga. Bor en släkt länge på samma gård, och har vårdträdets själ sett många barn af den släkten leka under dess krona och växa upp till dugande människor,

---

¹²² Skrifter 7, s. 119.

¹²³ *Kulturhistoriska föreläsningar I*, Gbg 1903, s. 252. Citerat också av Holmberg, *Viktor Rydbergs lyrik*, s. 420.

då uppstår ett förtroligt förhållande mellan vårdträdet och släkten. När den senare blomstrar, frodas vårdträdet äfven i sin höga ålder, och vid vinterfesten, då det står utan ett blad, smyckas det af gårdsfolket med brokiga band. Aldrig sjunga fåglarna vackrare än i vårdträdet, och när en man, som länge varit borta på sjöfärder eller i krigsäfventyr, kommer hem, då hälsar honom en susning i dess krona, som väcker hans käraste barndomsminnen.¹²⁴

Detta är ju skrivet i nära anslutning till utkastet om Linden, men motivet mognade inte till dikt förrän det förenats med myterna om världsträdet Yggdrasil och Ragnarök. Rydberg började utarbetningen av dikten i slutet av 1887, och den blev färdig 1888.¹²⁵ Dess första del återger i bunden form de tankar, som formulerats i Linden, och hänföra sig till ett verkligt träd:

På odalmannens gård
stod åldrig lind,
ättens vördade träd,
med väldig krona
och stam runristad av tjugo släktled.

Men stormen faller det gamla trädet, och vid dess vissnande krona talar den nittioårige farfadern om alla de minnen, som äro förknippade med det:

Vad äldst jag minns
är väl min moders blick
och däreft dig, mina dagars vän!
som barn jag sövdes af ditt sus:
tyngda ögon
sökte ännu
i saltakets glugg
ditt gungande bladverk,
där det dallrade
i dejligt solljus
eller skymtade
mot skymningens stjärnor.

Min första idrott
var, när förvägen
klättrare hann

---

¹²⁴ Skrivet 1887. *Fädernas gudasaga*, Skrifter 12, s. 223. Förut delvis citerat av Holmberg, a.a. s. 429.

¹²⁵ Holmberg, a.a. s. 421.

din högsta gren [...]

När han kommit hem från fjärran färder, har dess sus hälsat honom välkommen och väckt hans bästa barndomsminnen; aldrig hade den doftat ljuvare än när han hemförde sin brud. Nu har den tjänat ut, men av dess virke skall bli högsätesstolpar i ”fädernas sal”. Den skall likväl icke dö utan leva i en dotter, liksom den själv levde genom en moder, som sköt upp ”när Midgård var tusen år yngre än nu”. – Senare delen av dikten går därefter till att behandla myterna om världsträdet Yggdrasil och om Ragnarök. Yggdrasil, alltets vårdträd, som på sina grenar bär världarna, är beroende av människorna, vilkas goda tankar och gärningar ge det kraft och skönhet. Men genom deras ondska får Nidhogg makt att förtära dess rötter och förinta dess skönhet och liv. Nornan har spått hemska tider, som nära Nidhoggsgiftet. Tidens onda tankar och dåd gnaga Yggdrasils rötter, dess krona gulnar, allt ondare blir människan. Den onda viljan går som ett symptom ut över människornas vårdträd:

Bonden fäller,
 fal för vinning,
 med egen hand
 sin ätts vårdträd.
 Det flyktiga nu
 vill njuta sitt eget,
 men ej kedja forntid
 och framtid samman.
 Så lossas häfdernas
 heliga länkar.

Måttet är rågat, Ragnarök kommer. Dock: ”Rymdens brand var en reningseld”, och en skönare jord blir godare människors egendom:

Syndfritt släkte
 samlas där
 till evig glädje
 i ljusets salar,
 och oskuldstidens
 tafvlor, de gyllne,
 hittas i gräset
 vid härlig stam.

Alltets vårdträd har växt upp men nu med ”vänare krona”. Dikten slutar i ett harmoniskt ackord. Än en gång har Rydberg bekänt sitt hopp att mänskligheten trots allt skall nå det högre Eden, som vinkar vid målet.

Dikten är ett utslag av Rydbergs i ordets vidaste bemärkelse konservativa livssyn, där vårdträdet blivit den samlande symbolen. I och med att det blivit sinnebilden för en livsprincip, som Rydberg ville göra sig till talesman för, har han känt behov att ta ställning till ett problem, som man skulle kunna formulera *vårdträdet och kristendomen*: kan med kristendomen förenas den vördnadsfulla, religiöst färgade naturkänsla, som utmärkte de antika folken och våra egna hedniska förfäder? Kristendomens historia har visat författaren till *Den sista atenaren* och *Medeltidens magi* att svaret måste bli nej. Dualismen måste först upphävas, svalet mellan filosofi och religion, förnuft och tro, först överbyggas, innan den antika monismen kan trivas i kristendomens lärosystem.¹²⁶ Även magister Lars svarar nej: ”Den gamla tiden har stått länge nog och åtnjutit en vördnad, som icke tillkommer jordiska och osjäliga ting.” Vördnaden för vårdträdet är hednisk vidskepelse. Genom Paulus vars lära om ”kreaturens suckan” och ”apokatastasis panton” för Rydberg öppnade svindlande perspektiv, till vilka han gång på gång alltsedan 1860-talet återkommer, fann han emellertid möjlighet att direkt med den bibliska kristendomen förena vårdträdkulten. I dikten är den skönare jorden, där alltets vårdträd med vänare krona beskuggar ett syndfritt släkte, en omskrivning i mytens form av ”alltings återställelse”. Mera refererande kommer

---

¹²⁶ Se t. ex. *Medeltidens magi*, Skrifter II, s. 29 f.

detta betraktelsesätt av naturen fram i Göteborgsföreläsningarna 1880. Det finns en skillnad mellan naturens rike och nådens rike:

Denna gränslinie är uppdragen icke af filosofien utan af kristendomen, som uppfattar naturen såsom medelaktig i det ur syndafallet flytande fördärfvet i den andliga världen. Helt visst ligger en djup sanning fördold inom skalet af denna kristliga symbol. Vi behöfva ju blott skåda naturen något närmare i ansiktet för att finna, att under slöjan af skönhet döljer sig mycket, som vittnar om allt annat än gudomlig harmoni. Men kristendomen förkunnar något mer om naturen, som dogmatiken mindre fäst sig vid och som ännu icke kommit till sin rätt i den kristna folkens uppfattning av naturen. En lärjunge af honom, kristendomens grundläggare, som i sina tal och liknelser gifvit så många bevis på sin fina och kärleksrika uppfattning af naturföreteelserna, har framhållit att naturen suckar och ängslas med oss, för hvilkas syndighet hon lider, och att hon omedvetet efterlängtar och äfven en gång skall nå till Guds barns härliga frihet – det är till full medvetenhet, till fullständighet och skönhet och harmoni. Med denna sin sublimes lära har kristendomen velat knyta människan åter vid naturen såsom vid ett lefvande väsen, som delar gemensamma öden med mänskligheten och hvilket, liksom det nu lider genom oss, också en gång skall fullkomnas genom oss. Kommer denna lära till sitt rättmätiga inflytande på den framtida uppfattningen af naturen, skall mellan henne och människan åter det sönderslitna bandet knytas på varaktigare sätt än någonsin förr.”¹²⁷

När Rydberg 1889 för en föreläsningsserie i konsthistoria vid Stockholms högskola omarbetade sina Göteborgsföreläsningar ändrades ovan citerade uttalande. Det har nu blivit en mer personlig deklARATION i klar motsats till en, enligt författarens mening, krass samtid:

Somlige författare hafva velat lägga kristendomen till last, att ett hjärtlöst och fantasilöst förhållande till naturen utbredt sig bland de europeiska folken, och de äro benägna att betrakta detta som en oundviklig följd af de polyteistiska religionernas undergång. Oundviklig var denna följd dock visserligen icke. Det finnes i kristendomen intet, som hindrar att i naturen vörda och beundra skaparens verk och att i hennes skönhet se en återglans af hennes upphofsmans härlighets sken.

---

¹²⁷ *Kulturhistoriska föreläsningar I*, s. 250 f.

Det är sant, att en förbannelse är i de kristna urkunderna uttalad öfver naturen. Men denna förbannelse drager ingen gräns mellan naturen och människan; den framställes tvärtom uttryckligen som en oförskylld och fördenskull till medkänsla manande delaktighet i den andliga världens och särskilt i människohjärtats fördärf. Och denna medkänsla får sitt rörande uttryck i ord af aposteln Paulus, hvilka innebära en den sinnrikaste och kärleksrikaste uppfattning af naturens förhållande till människan. De tala om naturens meddelaktighet med henne i Guds nåderika beslut om världens bestämelse. Jag hänsyftar på Paulus' ord, att naturen suckar och ängslas med oss, för hvilkas syndighet hon lidit, och att äfven hon, hvad som lefver i henne skall en gång nå till Guds barns härliga frihet. Med denna sin sublimes lära har den störste av evangeliets sändebud velat icke beröfva naturen den medkänsla, hon ditintills hade rönt från de med honom samtida hedniska folken, utan tvärtom bringa naturen ännu mycket innerligare intill människornas hjärtan. Att så icke skett visar endast, att det i kristendomen finns så mycket utsäde, som ännu hvilar i ladorna och icke funnit några säningsmän. Och i vår utilistiska tid är ej heller jordmånen ägnad för sådden. Åtskilliga timmerspekulanter skulle finna apostelns lära särdeles opraktisk.¹²⁸

Den sista meningen syftar på det strax förut (s. 80) nämnda exemplet om bonden, som ”fal för vinning” faller sitt vårdträd för att tjäna några kronor.

Denna översikt av vårdträdsmotivets utveckling hos Rydberg och hur symbolen genom Paulus så att säga kristnats gör, som av framställningen framgår, icke anspråk på att vara uttömmande. Det förenar med sig en rad problem av idéhistorisk och filosofisk natur, som i detta sammanhang ej skola diskuteras. Jag har endast velat försöka visa, på vilket stadium motivet befann sig, när det 1891 blev en av hörnstenarna i Vapensmedens idéinnehåll. Efter långa år av isolering med de germaniska myterna trädde Rydberg fram med motivet som symbol för sina på olika områden bevarande tendenser i reaktion mot en pietetslös och utilistisk omvärld, som enligt hans mening mer såg till köttet än till anden, mer till ögonblickets krav

---

¹²⁸ *Det sköna och dess lagar*, s. 81 f.

än till tidernas nödvändiga sammanhang. Det har blivit ett uttryck för en sant kristlig inställning till naturen gentemot en av benhårda dogmer förestavad, kärlekslös och mekaniserad uppfattning av Guds skapade, levande verk. I *Vapensmeden* har vårdträdsmotivet slutligen förenats med en utbildad förfäderskult. Redan i dikten 1888 talas om ”fädernas sal”; den har fått sin plats i vapensmedens gård och inretts med möbler från fars och farfars tid samt användes särskilt vid släktfester. I barnkammaren beder han varje söndag vid ”en altarlik möbel” för de bortgångna föräldrarnas och deras förfäders själar.¹²⁹ Samhörigheten med dem lever stark inom Gudmund, och han plågas av sin oförmåga att ej kunna tyda runorna på stenen vid Kortebo, skrivna för att tydas av en efterkommande. Med helig vördnad stod han framför stenen och hans tanke gick till Pauli lära om en andlig lekamen, bildad av de bortgångna, nu levande och en gång kommande släkterna.¹³⁰ Det är nog ingen tillfällighet, att mästern Gudmund förrättade bönen för förfädernas själar i sin barnkammare. I det rum, där han lekt som ung, oskyldig gosse, där hans själ, nyss nedstigen ur preexistensens värld, ännu var ogrumlad av fenomenvärldens materialism och synd beder han för de döda, som i dödsriket förbida alltings återställelse. Medan han själv en gång skall bli en av dem, vars minne lever i fädernas sal, väntar barnkammaren på ännu ofödda generationer. Men även vårdträdet väntar: ”Jag hörde i drömmen vårdträdet kvida under yxhuggen; en röst därur sporde vad ondt det gjort, att det icke fick

---

¹²⁹ Skrifter 7, s. 70 f.

¹³⁰ *Ibid.*, s. 46 f.

fägna med fågelsång, svalka och blomdoft äfven Margits barn och Lars', *när de framdeles kommit hit ned till oss.*¹³¹ Vårdträdet, som kvider under yxhuggen, det är "kreaturens suckan", pålagd naturen genom människans synd. I självtillräcklighet bortser hon från minnet av det förgångna och från ansvaret inför det kommande. När Rydberg under sitt sista levnadsår inför den då aktuella "gula faran", som hotade den vita rasens framtid, söker finna botemedel mot rasens fortgående förfall finner han bland hoppningivande möjligheter endast en säker:

*Ett tecken vore säkert: återuppvaknandet av samhörighetskänslan, känslan av enhet mellan de släkten, som gått, det släkte som är och de släkten, som komma. Om så icke sker, och om det som sker skall bestämmas af den enskildes trångsynta, men mycket "förståndiga" och från synpunkten af hans egen bekvämlighet överläggligt riktiga mening, att han med framtida släkterna har ingenting att skaffa, då skall den nuvarande befolkningen i Europa otvivelaktigt gå under.*¹³²

Detta är i vidaste mening vårdträdsmotivets på en organisk enhetstanke grundade idéinnehåll, rekommenderat till praktiskt realiserande i samtiden.

Jag griper nu åter tillbaka till 1870-talet. I mitten av november 1875 lämnade Rydberg till tidskriften *Nu* två dikter,

---

¹³¹ Skrifter 7, s. 162. Kursivering av mig.

¹³² *Den hvita rasens framtid*. Inledande afhandling till Benjamin Kidds *Den sociala utvecklingen*, 1895. Skrifter 14, s. 428. Jfr Brev III, s. 144 (1893).

av vilka den ena bar titeln *Eden*. Denna trycktes emellertid aldrig utan ersattes av *Dexippos*, som inflöt i februarihäftet 1876.¹³³ Vid den inventering av gamla diktplaner, som Rydberg 1891 gjorde för *Vapensmeden*, har han funnit användning för den opublicerade dikten och tagit med några strofer, sexton av diktens trettio, sammanbundna av en prosakommentar.¹³⁴ Att dessa strofer kunnat beredas plats i romanen beror givetvis på att de i förhållande till dess idéunderlag ej innehålla något heterogent stoff. Men även de utelämnade partierna av dikten torde ha betytt mycket därigenom att de fört Rydbergs tankar i en bestämd riktning.

Eden innehåller den för Rydberg karakteristiska blandningen av pessimistiskt tillbakablickande mot ett förlorat paradiset och optimistisk tro på ett kommande lyckorike.¹³⁵ Med kända marschfanfarer eggade Rydberg till framåtanda:

Men framåt, ej tillbaka gäller färden:
fram skall du, dödlige, och fram skall världen.

Träng modigt på med tanken och med stålet!
Ett högre Eden vinkar oss vid målet,

Var glad och glöm dig själv och dö med mod!
För dem, som mäkta det, är världen god.

Ett högre Eden vinkar, men ett Eden ligger också bakom den vuxna människan. Från preexistensens värld stiger människan ned i barndomens Eden, där själen ännu är ung och oskyldig.

Den gamle ormen, det leda väsen,
syns icke till bland blommorna och gräsen;
bland kunskapsträdets blad syns han ej heller
men väl en tupp, som värper karameller.

¹³³ Warburg II, s. 319 f. Ett av Rydberg rättat korrektur av dikten ligger i Rydbergssamlingen n:r 31. Warburg, som avtryckt hela dikten (II, s. 321 ff.), har "förbättrat" kompositionen genom omflyttning av några strofer: 5–8 motsvaras i korr. av 18–21.

¹³⁴ Skrifter 7, s. 85 ff.

¹³⁵ Jfr. Holmbergs behandling av dikten, *Viktor Rydbergs lyrik*, s. 74–77.

Och Gud sitter på sin kungastol i skyn

men stiger ofta ned och täckes vandra
i paradiset lustgård med de andra,
och går, i doften av syrén och hägg,
en vacker gammal man i silfverskägg.

Det är den lyckliga barndomstidens paradiset i Jönköping, som i idealiserat skimmer blev Rydberg allt dyrbarare. Minnet därav var ett kraftigt verkande incitament vid *Vapensmedens* tillkomst. Men ur barndomens oskuldsfulla Eden drevs Rydberg liksom parveln i dikten snart ut. Utvecklingsschemat måste fullföljas, det hårda livet tar vid:

Ja, nu i världen ut, du unga blod,
Var glad och glöm dig själ och dö med mod.

Hur rörande i sitt enkla, uppriktiga tonfall verka inte de följande stroforna mitt bland de käcka fanfarerna:

Med denna maning fördes jag ur Eden,
vill dit igen men hittar icke leden,
ger hela den kopernikanska världen
för Edens lilla park och gröna gården,
vill till min gamle barndomsgud mig sluta,
fast ej hans skägg hör till ”*det absoluta*”.

Detta är, synes det mig, den starkaste känslan i dikten: längtan tillbaka. Som ett nödvändigt tvång lyder ordern: framåt ej tillbaka, obönhörligt framåt genom åren allt längre bort från barndomens Eden. Ett högre Eden vinkar dock vid målet – det är det lyckorike, som liberalen hoppades på som framåtskridandets facit.¹³⁶ Betecknande nog nås detta Eden ”med tanken och med stålet”, men hur det skall se ut, vad det kan ge människan, vilka förhoppningar man kan våga ställa på det, därom nämnes intet i dikten. Det är det utopiska lyckorike, mot vilket Rydbergs framåtkänsla

---

¹³⁶ Jfr Ek, *Rydbergs lyriska diktning*, Minnesskriften 1928, s. 157 f.

strävade och på vilket han aldrig upphörde att bekänna sin tro. Men mycket tidigt hade i hans livsåskådning som en grundsten lagts den vissheten, att i de flesta fall den enskilda människan på sin vandring mot graven ej visar moraliskt framåtskridande.¹³⁷ Problemet blir då, om släktet i sin helhet skall kunna gå moraliskt framåt – låt vara att det visar tekniska framsteg. Längtan tillbaka till den egna barndomen torde ha bidragit till att Rydberg i sina forskningar sökte sig tillbaka till de monument över släktets barndom, som han fann i de germanska myterna. En jämförelse i moraliskt hänseende mellan det levande släktet och våra germanska förfäder utfaller till de senares fördel:

Man tycker sig vara en riktigt vetenskapligt bildad människa, i full besittning av framåtskridandets idé, när man talar om de gamle germanernas råhet.

Men det är naivt och felaktigt:

Vi hafva, tack vare särskilt vetenskapen och dess framsteg, vissa bestämda företräden framför den hedniska forntiden, och framåtskridandets idé är icke en tom fras; men framåtskridandets välgärningar äro än, i denna stund föga märkbara på de nutida folkmassornas fysiska och moraliska habitus, hvilken i somliga hänseenden kan vara mycket bättre, men i andra synas vara så mycket sämre än den germanska hednatidens, att vi göra klokast i att tala något blygsammare om oss själfva och med ett något hofsammare förakt om bortgångna släkten.¹³⁸

Samma uppfattning kommer fram i *Vapensmeden*: ”Det blixtrade i Joulfs mäktiga ögon. Man ljuger på våra hedniska förfäder. Man tror på dumma och skamlösa munklegender om dem.”¹³⁹ I *Vapensmeden* har Svante Rydbergs syn på barndomens Eden och

---

¹³⁷ Jfr i det följande s. 94.

¹³⁸ *Undersökningar i germanisk Mythologi* II, 1889, s. 444 ff.

¹³⁹ *Skrifter* 7, s. 231.

Gudmund hans höga uppskattning av det förgångna och de bortgångna. Men Gudmund och Svante äro i romanen båda talesmän för Viktor Rydberg.

Nu till de strofer av dikten, som avtryckts i *Vapensmeden*. De ge en skildring av Edens ljuvlighet, goda råd för det hårda liv, som tar vid på ”den stormbestrukna heden”, de bekänna längtan tillbaka till Edens park men också oförmågan att finna vägen och mynna ut i ett käckt *framåt*: ett högre Eden vinkar, glöm dig själv och dö med mod! Mångahanda har dragit tillbaka Rydberg till barndomens paradiset, men för vårt syfte är ett förhållande av särskilt intresse. I diktens skildring av Eden framhålles det innerliga, av inga tvivel störda förtroendet till Gud. ”Den gamle ormen” syns ej till bland blommorna och gräsen, ej heller döljer han sig bland kunskapsträdets blad – där sitter istället en karamellvärpande tupp – och himlen är mycket nära jorden. Det är den barnsliga trons paradiset, inga tvivel ha ännu insmugit sig, problemet tro och vetande pockar ännu ej på sin lösning. Och under vandringen genom världen vaknar längtan hos Rydberg, trots att han går mot ett högre Eden. Han

ger hela den kopernikanska världen
för Edens lilla park och gröna gården.¹⁴⁰

Jag tror inte, att Rydberg här velat få fram endast en kvalitativ kontrast mellan den omätliga världsrymden och ”Edens lilla park och gröna gården”. Det ligger också något annat i motsättningen;

---

¹⁴⁰ I korrekturet av 1875 och i Warburgs avtryck står: ”Vill gifva den kopernikanska världen [...]”

mot en kunskap ställes en tro. Strofen är i *Vapensmeden* lagd i Svantes mun.¹⁴¹ Det är då säkert ingen tillfällighet, att i samma kapitel vid samfundets Fritt ur hjärtat sammankomst ”den kopernikanska världen” diskuteras med Svante som sakkunnig inledare. På 1520-talet hade man anledning att allvarligt diskutera de revolutionerande upptäckterna. På 1870-talet, då dikten *Eden* skrevs, var det en annan fråga, som var föremål för diskussion och som väl också döljer sig bakom diktens ”kopernikanska värld” och bakom resonemanget i romanen, nämligen den darwinistiska världen. Liksom Kopernikus’ rön omgestaltade universum och kullkastade en vedertagen, bibliskt grundad uppfattning, så medförde Darwins hypoteser konsekvenser, som lika klart motsade bibelns berättelser i t. ex. en så fundamental punkt som skapelseläran. Darwins huvudtes, framlagd 1859 i *On the Origin of Species*, av Rydberg känd sedan 1860-talet,¹⁴² blev 1871 i översättning¹⁴³ tillgänglig för svensk publik, och det visar sig snart, att jämförelsen mellan honom och Kopernikus låg nära till hands i den uppflammande debatten. I en artikel av A. F. Åkerberg, *Undersökningar rörande lifvets och organismernas ursprung*, i Carl von Bergens nyrationalistiska tidskrift *Framtiden* säger författaren:¹⁴⁴

Darwins lära, enligt hvilken allestädes inom tillvaron den regelbundna utvecklingen från ett lägre till ett högre träder i stället för det plötsliga ingripandet genom godtyckliga, oberäkneliga skapelsehandlingar – denna lära, följdriktigt fattad och tillämpad, innebär otvifvelaktigt ett af nutidens väldigaste kulturhistoriska framsteg. Likasom under det sextonde århundradet den då förkunnade ”heliocentriska” åsigten inom astronomen blef uppslaget till en helt ny fysisk verldsåskådning,

---

¹⁴¹ Skrifter 7, s. 87.

¹⁴² Jfr i det följande s. 76 not 2. Rydberg nämner, så vitt jag kunnat finna, Darwin första gången 1869 i artikeln *Ur naturens bok* (Skrifter 14, s. 550). Att med Svanberg, *Viktor Rydbergs lyriska genombrott II*, s. 101 f. finna Darwins namn i *Jehovah-tjänsten hos hebreerna* (1864) är mig omöjligt.

¹⁴³ Av A. M. Selling (från 5:e originalupplagan 1869).

¹⁴⁴ *Framtiden* 1871, s. 234 f.

så skulle någonting liknande kunna sägas äfven om ”selectionsteorien i dess inflytande på våra dagars naturbetraktelse. Var Copernici reformatoriska upptäckt en af dessa vetenskapens morgonstjornor, som bebådade annalkandet af en ny tid, så eger äfven darwinismen förtjensten af att ha öfvervunnit en betydande återstod af den ännu i vår tid fortlevande medeltiden.”¹⁴⁵

När dikten och i samband med den diskussionen om det kopernikanska systemet 1891 inflöt i *Vapensmeden* har man, så vitt jag förstår, att däri se ett aktuellt debattinlägg. I 80-talets positivistiska åskådning hade darwinismen blivit en viktig faktor. I en anteckning från 1880-talet konstaterar Rydberg dess bristfälligheter men tillägger: ”Denna tanke är så vetenskapligt frestande, att han förr eller senare måste infinna sig och draga mängden af duktiga naturforskare med sig [...] Om tanken det oaktat faller en gång, så är det sannerligen icke i bristen på sakkunnigt stöd, och dess bättre kommer därigenom att visa sig hans inre otillräcklighet.”¹⁴⁶ Nästan som ett eko ljuder gardianens röst i romanen: ”Jag visste icke, att skälen äro så starka eller – låt mig från min ståndpunkt säga – så förledande. Huru det nu förhåller sig med dem, så emotser jag icke utan bäfvan en tid, då mången och måhända de klaraste hufvudena skola just för klarhetens skull hylla och förkunna denna världsuppfattning och en strid sålunda uppstå med bibelns.”¹⁴⁷ De olika intryck, som den nya världsuppfattningen gör på personerna i romanen, återspegla olika sidor av Rydbergs egen reaktion mot varje uteslutande

---

¹⁴⁵ Jfr också *Ett försök att uppvisa Darwinismens öfverensstämmelse med en rationelt idealistisk verldsåskådning* af –e– (L. H. Åberg), Ups. 1874, s. 38; E. Haeckel, *Naturlig skapelsehistoria* (sv. översättning av A. F. Åkerberg) Stockholm 1882, s. 459.

¹⁴⁶ Skrifter 13, s. 158. För kännedomen om Rydbergs ställning till darwinism-en hänvisas till Albert Nilsson, *Viktor Rydberg och utvecklingsläran*, Ur diktens värld, Stockholm 1926, s. 126–155. Anteckningar från 1860-talet (tyska s) i Rydbergssamlingen n:r 44 visa, att Rydberg planerat ett arbete om darwinismen: en skildring av den, varför den så allmänt antages, invändningar mot den och en mothypotes samt slutligen: ”Den ideala förklaringen bredvid den mekaniska”.

¹⁴⁷ Skrifter 7, s. 97.

mekanisk förklaring av tillvarons gåtor. En metafysisk motivering har för honom varit ett stort behov. Redan i fragmentet av *Klosterbrodern* läser man:

Jag hör, att en grubblare vid namn Kopernik beröfvat jorden dess värdighet af skapelsens medelpunkt, krossat de sfärer, som hitintills kretsat omkring henne och drifvit änglarna ur den sal, hvarifrån jag såg dem nicka så vänligt ned till ett troende barn. Godt, detta förstörelseverk fattades blott för att göra den dystra lefnadsdrömmen än ödsligare. Vår inre förvändhet har hunnit så långt, att den yttre världen för att vara dess afbild måste afkläda sig sista trasan af poesiens hemlighet. Har världens utseende väl vunnit i sanning därför att det nu förvandlar sig till skepnaden af en gränslös öken, i hvilken jorden kringhvirflar som ett sandkorn för nödvändighetens samum? Jag tror det icke [,] jag tror, att paradiset värld med lustgården, i hvilken Gud steg ned och vandrade, när aftonen svalkades, har lika stor verklighet som Ptolemaei, och Ptolemaei lika stor som denne Koperniks. Det är samma ting på olika sätt förnummet – skådadt genom glas af olika slipning. Ja, jag tror, att den skönaste världen är den sannaste. Fördenskull tror jag på paradiset och vill lefva mig in i den.¹⁴⁸

Enligt Warburg (2, s. 418, s. 420) äro vissa partier av denna tilltänkta roman nedskrivna i mitten av 1860-talet, men den har också sysselsatt Rydbergs fantasi under 1870-talet.¹⁴⁹ Förmodligen tillhör uttalandet om Kopernikus det under 1860-talet skrivna – Rydberg hade nämligen 1867 en direkt anledning att uttala sig i frågan. Den 13 december 1867 finns i *Handelstidningen* införd en recension av Camille Flammarion, *Fantasiens verldar och verklighetens verldar*, Sthlm 1867. Recensionen är osignerad men otvivelaktigt, som av det följande framgår, skriven av Rydberg. Det största avsnittet i Flammarions bok ger en framställning av de mänskliga teorierna om världarnas flertalighet och stjärnornas innevånare. Det är denna översikt och de däri berörda problemen, som mest intresserat recensenten i *Handelstidningen*. Mänskligheten

¹⁴⁸ Skrifter 8, s. 214.

¹⁴⁹ Se t. ex. Brev II, s. 162, s. 201. Redan i slutet av 1850-talet har Rydberg börjat arbeta på romanen. Warburg 1, s. 453; Svanberg, *Rydbergs Singoalla*, s. 38 f.

har, säger han, under långa århundraden haft samma uppfattning av världsbyggnaden som barnet:

Då barnet kastar sina första undrande blickar ut genom hemmets fönster, ser det den blåa himlen lik ett hvalv omsluta jordskivan, hvars mitt den lille betraktaren tycker sig intaga, ty han har hvalfvets höjdpunkt öfver sitt hufvud. Har han då af sin moder fått lära någonting om den gode Guden, så hvar skulle denne bo, om icke deruppe i den stjernesmyckade rymden, hvarifrån hans öga kan se och öfvervaka jordens krets?¹⁵⁰

Från empyréen ovan de olika himlarna regerar Gud omedelbart eller medelbart sin värld. Och allt är skapat för jordemänniskans skull. Genom Kopernikus', Keplers och Gallileis upptäckter fann sig människan till sin sorg och häpnad försatt ur världsskapelsens medelpunkt ”till ett i den omätliga rymden kretsande klot, som kunde kallas ett stoftkorn [...]” I den gamla världsbildens mått behövde människan ej känna sig förlorad, ej undanryckt det från empyréen vakande fadersögat:

Det kunde icke vara med en känsla av behag, som man såg denna barnleksal, i hvilken solen, månen och stjernorna endast varit lampor tända till dess belysning, sammanstörta och förvandla sig till svindlande rymder, i hvilka verldskloten kringhvirfla som ökensanden i Sahara.

Astrologerna gladda sig över den nya världsbildens storartade, lagbundna enkelhet, men människorna i allmänhet och mest teologerna voro bekymrade. De teologiska föreställningarna måste förändras med de kosmiska. Huru och var hade man nu att föreställa sig Gud?

Man frågade sig vidare, huru läran om verldsförsoningen genom Kristus skall kunna bestå med de nya åsigterna om världsbyggnaden. Har han lidit endast för jordens innevänares synder eller äfven för de medvetna varelser, som måhända befolkar de öfriga verldskloten? I detta sednare fall: hvarför valde han till skådeplats för frälsningsverkets fullgörande just denna obetydliga atom, som kallas jorden, hvars sjelfva tillvaro måste vara obekant till och med för de aflägsnare medplaneterna inom dess eget solsystem, för att icke tala om de oräkneliga solsystemen derutanför?

---

¹⁵⁰ Jfr *Från barndomen*, Skrifter 8, s. 114; Filosofiska föreläsningar. *Materialism och idealism* (hållna ht 1876), Gbg 1900, s. 15f.

Man kunde härtill svara: för Gud är intet stort och intet litet, man får inte mäta den betydelse ett föremål för honom eger efter dess längd, bredd och höjd; liksom Kristus uppvoxte icke i det glänsande Rom, utan i det okända föraktade Nazaret, så var det bestämdt att han skulle uppträda på en planet, som kan kallas ett Nazaret bland verldskloten. Och hvar behöfde man bättre än just här omedelbart bevittna frälsningsverkets fullgörande? Kan man tänka sig ett verldsklot, som bär och när gräsligare synder och djupare förbannelser än vårt eget, huru obetydligt det till sin storhet må vara? Kan man tänka sig väsen, djupare sjunkna än vi sjelfa äro? Hvarom icke, så äro alla betänkligheter som framkallas af den ofvannämnda frågan häfda och försoningsverket utfördt på stoftkornet jorden, bibehåller sin betydelse för universum, till hvars alla delar kännedomen om detsamma kan hafva fortplantat sig lik ett elektriskt slag, genombäfvande alla medvetna andeväsen.

Recensenten behandlar utförligt, vilka svårigheter teologerna ställdes inför när det gällde att i den nya världsbilden finna en lämplig plats för helvetet. De ha slutligen tvingats att försöka jämka sina egna föreställningar efter vetenskapens, ”och med dessa ledsamma och misslyckade försök bråka de än i dag, fast allmänheten föga bryr sig om dem.” Men inte bara på teologien utan också på filosofien har den kopernikanska teorien haft inflytande.

Den yttre oändligheten är en föreställning, som kommer tanken att svindla.¹⁵¹ Enhet och systematiskhet låter sig svårligen förenas med det gränslösa. Utan tvifvel har känslan häraf bidragit till att framkalla den idealistiska riktning i filosofien, som förvandlar tid och rum till rent subjektiva åskådningsformer, som hafva intet att skaffa med tingen i sig.

En följd av den förändrade uppfattningen av världsbyggnaden var också Krauses filosofiska system, enligt vilket livets alla växlande former måste tänkas som utvecklingen av en enda stor, gudomlig tanke och alla ändliga väsen som en

---

¹⁵¹ Jfr *Från barndomen*, Skrifter 8, s. 118: ”Men det kvantitativt oändliga har alltid förnummits af honom som svindelverkande”. I *Vapensmeden* tar sig kyrkoherde Svens obehag inför den nya läran uttryck i en känsla av svindel (Skrifter 7, s. 97). Jfr *Kulturhistoriska föreläsningar* 4 s. 162. Den nya världsbilden kommer en att ”hissna”.

enda stor organism. Krause utvidgar begreppet mänsklighet till ett universellt begrepp:

Universum, som för en del teologer är en samling av helveten, är för Krause en lekamen, i hvilken de olika verldsklotens inneånare ingå som lemmar. Från dem alla uppstiga böner till Gud, på dem alla fortgår i olika stadier, och väl äfven, som hos oss, under strider och slitningar en intellektuell och moralisk och religiös utveckling till en sann lifsgemenskap med den evrige.¹⁵²

Recensenten slutar med att anbefalla boken för allmänheten.

Vid en jämförelse med det citerade partiet ur *Klosterbrodern* och med diskussionen om det kopernikanska systemet i *Vapensmeden* synes det otvivelaktigt, att Rydberg skrivit recensionen. Den innehåller huvudpunkterna i diskussionen och ger – *utöver* Flammarions bok – den av Rydberg omfattade filosofiska synen på problemen, som sedan också skymtar i romanen. Gudmund sörjer vid tanken att den gamla vackra världsuppfattningen skall spolieras:

Den är som en smyckad barnkammare, i hvilken vi känna oss hemmastadda och trygga under vår faders omedelbara tillsyn från den empyré, som hvälfver sig öfver oss och är änglarnes och helgonens himmel.¹⁵³

Gardianen gripes av bävan inför den strid, som måste uppstå mellan den nya världsuppfattningen och bibeln:

Och denna strid, vill det synas mig, skall varda djupgående och beröra de viktigaste religiösa spörsmål, såsom det om de dödliges frälsning och dödens upphäfvande genom vår herre Jesus. Denna frälsning är, säger Paulus, af allmänlig betydelse och omfattar äfven de öfverjordiske och underjordiske. Men om nu jorden är en planet bland andra planeter och om, såsom brodern Svante antydde, det torde finnas oräkneliga solsystem, som, äfven de, ha sina planeter, så torde alltför många bland

---

¹⁵² Jfr brev till R. Höckert, Brev III, s. 68 ff. (1888), där Rydberg bekänner sin tro på världarnas flertalighet.

¹⁵³ Skrifter 7, s. 98. Jfr *Kulturhistoriska föreläsningar* 4, s. 162. Den gamla världsbilden är en ”älsklig barnkammarsaga”.

oss däraf draga den slutsats, att menniskan Jesu död på detta klot ej kan angå eller ens vara känt för de många dödliga släkterna i det oerhörda världsalldet.¹⁵⁴

Men Svante är full av trygg tillförsikt. Även om avstånden i universum äro svindlande för oss i sin litenhet, vad betyda de för Gud?

Hvad betyder storlek, utsträckning, afstånd inför den, som andligen dömer? Om den omätliga världen behöft en frälsare – att vi behöft och behöfva honom är visst – så hvarför skulle han icke fått sig jordklotet anvisadt till det allmänna frälsningsarbetets utförande, då det någonstädes skulle utföras? Måhända bär denna planet det syndigaste af alla släkten och har fördenskull blifvit vald till planeternas Golgata. Vore vår jord den minsta, liksom hon torde ha varit den ovärdigaste att emottaga världsfrälsaren, så må vi erinra oss, att Jesus föddes icke i det väldiga Rom, icke i det ofantliga Babylon, ej ens i Jerusalem, utan i det obetydliga Betlehem. Och är det väl någon svårighet att föreställa sig ett budskap om frälsningsverkets fullbordan spridt genom universum?

Det finns därför ingen anledning att bäva inför den nya världsbilden:

Vänner, jag fruktar icke den kopernikanska hypotesen. De, som vilja tro, skola icke af henne hindras att göra det. De, som icke vilja tro, skola med eller utan henne finna skäl för sin otro.¹⁵⁵

Detta är Rydbergs lösning av problemet: allt beror på hur man ser. Paradisets värld och Kopernikus' värld har lika stor verklighet, det är samma ting, skådat genom glas av olika slipning. Rummet och tiden äro endast subjektiva åskådningsformer. Man måste därför kunna fatta det sinnliga också som symbol, eljest hamnar man i materialismen. Svante varnar för tron, ”att världen tillkommit genom Ödet medels atomernas blinda lekar”, en uppfattning, som han finner ”förskräckande för känslan och otillräcklig för förståndet”. För Rydberg har gällt, vad han antecknat i planen för sitt arbete om darwinismen: ”Den ideala förklaringen

---

¹⁵⁴ Skrifter 7, s. 97.

¹⁵⁵ Skrifter 7, s. 98 f.

bredvid den mekaniska”, harmoni mellan den metafysiska och den mekaniska åskådningen.

I några strofer i dikten *Eden* talar Rydberg om ”ormen”. Det är djävulen själv, en potentat som mycket intresserat honom alltsedan 1850-talets slut under åren för hans aktiva kamp mot kyrkans dogmatik. Han planerar att skriva ett brett anlagt arbete, en Demonologi, som dock aldrig fullbordades,¹⁵⁶ där han ville visa, att djävulstron ej är ursprunglig i den kristna religionen men inkommen genom persiskt inflytande. Studierna för Demonologin kommo till användning i *Medeltidens magi*, offentliggjord i *Svensk Månadsskrift* 1864, där Rydberg så sammanfattar kyrkans tillvägagångssätt: ”Hvad som var före kyrkan och utanför kyrkan: de omvända nationernas fäder och minnen – allt detta vardt fördömdt och hänfördt till den onda principens värld”.¹⁵⁷ Lars i *Vapensmeden* resonerar på samma sätt: i eldstugan från heden tid har man kanske offrat till gudarna, den måste därför vara djävulstyg. Den primitivaste inställningen till djävulstron har emellertid Drysius, som arbetar med djävulens historia och väcker livlig beundran hos Lars för sina kunskaper i hithörande ting. Att Rydberg här, ehuru han mera i förbigående berör ämnet, haft sina egna studier i tankarna är väl troligt, och det är av intresse att kunna konstatera,

---

¹⁵⁶ Warburg 1, s. 582 ff. Anteckningarna till Demonologien ligga i konvolut 56 i Rydbergssamlingen, K.B.

¹⁵⁷ Skrifter 11, s. 29.

att Drysius' åsikter ännu under senare hälften av 1800-talet hade förespråkare bland prästerskapet i Sverige. Djävulen gick före syndafallet upprätt och förde sig ”hofmässigt och elegant” men ådömdes senare straffet att kräla på sin buk, förklarar Drysius. Samma lärdom inpräntade en lärare, komminister Hallén, i sina elever vid folkskoleseminariet i Göteborg. 1873 skrevs i *Handelstidningen* mycket om den s.k. Hallénska luntan, ett av eleverna utarbetat kompendium över Halléns lektioner, där det bl. a. står: ”Gud sade, att ormen skulle gå på sin buk. Troligen hade han förut gått på sin stjärt, svängande sig framåt med mjuka och behagliga rörelser. Att ormen krälar på sin buk betecknar, att djävulen begagnade honom, då han förförde människorna och drog deras hjärtan och sinne till det jordiska.”¹⁵⁸ Warburg finner troligt, att Rydberg deltog i den på avslöjandet följande polemiken i tidningen.¹⁵⁹

Ormen-satan förekommer i dikten *Eden* i en sammanställning, som enligt min mening ger en fingervisning till utkastet av *Djävulsklostret*. En redan förut citerad strof lyder:

Den gamle ormen, han, det leda väsen,
syns icke till bland blommorna och gräsen;

I munkarnas lovsång i *Djävulsklostret* förekommer också ”[...] tacksägelse för ormen i blommorna [...]”. Detta lilla epos, som Rydberg

---

¹⁵⁸ Citatet efter Warburg 2, s. 196. Jfr också ett längre utdrag ur ”luntan” i H. Hedlund, *S. A. Hedlund, hans liv och gärning* 2, Gbg 1930, s. 173 ff. Jfr *Handelstidningen* den 4 nov., 18 nov., 20 dec. och 27 dec. 1873.

¹⁵⁹ Att djävulen, som Drysius påstår, hade pluderhåsor, när han frestade Eva, går tillbaka på en 1500-talsföreställning, som Rydberg stött på under sina studier. ”Ogudaktiga vidbyxor” nämner han redan 1858 (*Skrifter* 14, s. 454). Jfr J. Mjöberg, *Viktor Rydbergs Vapensmeden. Människor och tankar*, Lund 1920, s. 15 med hänvisning. – I *Des Knaben Wunderhorn*, Heidelberg 1806–1808, har Rydberg kunnat finna en lång dikt om de ogudaktiga pluderhåsorna (III:160). Jfr i det följande s. 98. Dalkarlarna klagade inför Gustaf Vasa 1527 över att ”synderskåren kläde” användes i landet. Kungens svar tryckt i Gustaf Vasas registratur 1527, s. 169 ff.

kallar det, nämnes första gången i brev till Borchsenius i juli 1876 (Brev II, s. 189), och i juni 1878 skrev Rydberg till Bonnier, att bland alla hans ofullbordade dikter, som han hade liggande, skulle han först ha *Djävulsklostret* färdig (Brev II, s. 254). Den fullbordades emellertid aldrig, men de omfattande utkasterna finns bevarade¹⁶⁰ och ha av Warburg sammanarbetats.¹⁶¹ Motivet är hämtat från en legend, som skildrar ett järtecken av jungfru Maria: två munkar överraskas i skogen av natten, anropa jungfru Maria om hjälp och finna ett kloster, vars munkar slutligen avslöjar sig som djävlar, av Maria tvingade att tjäna de vilsegångna. Vid en predikan, som den äldste munken håller om de fallna änglarnas kval, försvinner den ene efter den andre, och slutligen är också klostret utplånat från jordens yta. Bland de källskrifter för motivet, som av Warburg uppräknas, är väl Ungers *Mariu Saga* i *Det norske Oldskriftselskabs samlinger* 1871 den troligaste¹⁶² – den har också den fylligaste skildringen av järtecknet. Under Rydbergs händer har emellertid motivet undergått vissa förskjutningar. Munkarna ha namngivits, vilket ej förekommer mer än i *Klosterläsning* – den ene munken kallas där Sanct Germanus¹⁶³ – och heta Cosmos och Damianus. Namnen har Rydberg av allt att döma funnit under sin Romvistelse 1874 – en anteckning i den bok, som han använde under resan, lyder: Cosmo e Damiano¹⁶⁴ och

---

¹⁶⁰ Rydbergssamlingen K.B. nr. 8 (delvis strofuppställning) och nr. 27 (prosautkast). I diktlistor förekommer *Djävulsklostret* i n:ris 4, 8 och 17f.

¹⁶¹ Warburg 2, s. 400 ff.

¹⁶² s. 249–252.

¹⁶³ *Svenska fornskriftssällskapets Samlingar* 22, Sthlm 1877–78, s. 108.

¹⁶⁴ Rydbergssamlingen nr 7, s. 17.

syftar troligen på det kapell, som invigts åt tvillingbröderna, vilka ledo martyrdöden.¹⁶⁵ Av de båda munkarna har Rydberg gjort två karakteristiska typer: Damianus – den hårdhjärtade, dogmatiska teologen, som med fanatiskt nit utmålar de fallna änglarnas kval och helvetets förbannelse dock utan att med sin svavelosande predikan uppnå annat än hångrin hos åhörarna, och Cosmos – den godhjärtade munken, som med sitt hjärtas kärlek och förståelsefulla medlidande och med sinnet öppet för allt det goda hos människan och i naturen förmår församlingen att böja sitt huvud och till vars ord slutligen naturen viskar *amen*. Det är klar polemik mot den ofördragsamma egenrättfärdigheten, som i Larsgestalten i *Vapensmeden* skulle få sin hemskaste, mest geniale representant, och klart ställningstagande för det humana och förstående betraktelsesätt av människan och tillvaron, som av mästern Gudmund föres långt utöver det enbart teologiska stridsfältets gränser. Medan Damianus av det lilla att döma, som man i utkastet får veta om honom, är tämligen lik sina fränder i anden Suenonius och Petros, tyckes mig ett drag hos Cosmos vara särskilt starkt framhävt. Det är en långt driven förståelse, en nästan resignerad förståelse som kan leva sig in i motsatta uppfattningar och därför ej vill döma. Men likgiltigheten och ljumheten äro honom en styggelse. Det förefaller mig troligt, att Cosmos här återspeglar en fas i Rydbergs egen utveckling, skönjbar bl. a. i det tal, som han höll i Upsala vid festen för honom efter kyrkomötet 1868

---

¹⁶⁵ Art. Cosmos i *The Catholic Encyclopædia* IV, London 1908, s. 40; Frans von Sales Doyé, *Heilige und Selige* I, Leipzig 1926–1930, s. 227.

under vilket även svåra teologiska vedersakare genom sin vänlighet avväpnat honom.¹⁶⁶ Hos Mäster Gudmund har förståelsen utvecklat till en mjuk eftergivenhet, som visserligen ej uppger de egna positionerna men ej heller till det yttersta bekämpar de motsatta uppfattningarna. Cosmosgestalten synes mig sålunda vara en etapp på vägen mot Rydbergs självporträtt mäster Gudmund. – Som huvudperson i den på legenden grundade berättelsen har Rydberg infört en riddare, som bär tydliga spår av den depression, som sedan mitten av 1860-talet förmörkat Rydbergs tillvaro och som först släppte sitt grepp genom den italienska resan 1874. Riddaren är utan ro, desillusionerad, bedragen i sin kärlek; tvivlet och ångesten driva honom framåt genom världen – om han finner ro få vi ej veta i utkastet, men Svante i *Vapensmeden* synes mig svara ja på frågan. Ett av de berömdaste ställena i *Vapensmeden* är harpoklekarens aftonbön, som han i Talavids härbärke, ackompanjerad av ett milt sorlande regn, ”bad eller tänkte”.¹⁶⁷ Det ursprungliga utkastet¹⁶⁸ till denna bön börjar: ”Det var en tid, då skapelsens fågring slog mig med lidande; då blommor, svalka, solglitter syntes mig vara lockelser att tro, för att varda bedragen. Jag fann mig mindre olycklig i orkanen och ödenejden, ty de, så syntes det mig, de talade sanning (!) än i stormskyddade lustgårdar, emedan de ljögo.” Med detta kan man jämföra följande i *Djävulsklostret*: ”Han (riddaren) lider av solglittret, blommorna, skapelsens fågring, som synes honom ett ondt, en lockelse att tro för att varda bedragen.”¹⁶⁹ Överensstämmelsen

---

¹⁶⁶ Se t.ex. Brev I, s. 122, 127, 135, 140; II, s. 135 f. Talet refererat i *Upsala-Postens* bihang den 13 okt. 1868. Jfr Rodhe, *Den religiösa liberalismen*, Sthlm, tr. i Uppsala 1935, s. 353 f.

¹⁶⁷ Skrifter 7, s. 10 ff.

¹⁶⁸ Rydbergssamlingen nr. 31, K.B.

¹⁶⁹ Warburg 2, s. 402.

är alltför ordagrann för att kunna vara tagen ur minnet – även *Djävulsklostret* har påtagligen underkastats en granskning vid den generalinventering av gamla diktplaner, som Rydberg företog för *Vapensmeden*. Med väldig stämma deltagar Djävulsklostrets riddare i munkarnas lovsång: ”Tacksägelse för samvetskvalen, tacksägelse för ormen i blommorna, tacksägelse för slöjan öfver det eviga, så att vi kunna tvifla och förtvifla, tacksägelse för det förgängliga i företeelsernas värld, där vi kunna binda vårt hopp vid intet, tacksägelse för ungdomens drömmar, som alla gäcka[s,]för frestelserna och kampen i lifvet för ideal, som icke kunna nås, till sist för den längtan skapelsen andas efter en fader som döljer sitt anlete.”¹⁷⁰ Tacksägelserna i denna vemodssång, i vilken också skapelsen deltagar, äro så att säga negativt motiverade – de grunda sig på förhållanden eller känslor, som i allmänhet för en människa te sig som fientliga makter, och understryka en ödmjuk eller resignerad hopplöshet. I *Vapensmeden* återkomma tacksägelserna i Svantes bön, framförda med samma ödmjukhet men nu positivt motiverade och riktade till livsbefrämjande krafter för människans välfärd. Det ovan citerade om samvetskvalen, om ormen i blommorna, slöjan över det eviga ”så att vi kunna tvifla och förtvifla” och om det förgängliga har i Svantes bön denna lydelsen: ”Jag tackar dig för ormen bland blommorna, som lärer oss att icke vara sorglösa; [...] Jag tackar dig för samvetskvalen, som rena oss likasom med eld, och för det ängslande, sökande tviflet, som bär sten till en

---

¹⁷⁰ Warburg 2, s. 403.

säker grund för kunskap och tro.¹⁷¹ Jag tackar dig för döden, som, när den skiljer oss från dem vi älska, manar oss att icke binda vår sällhet vid de flyktiga jordiska företeelserna allena.”¹⁷² Om ungdomens drömmar, ”som alla gäckas”, säger Svante: ”Helst önskade jag att han (Gunnar) finge falla, tapper, glad och förtröstande på dig, å ett slagfält för det rättfärdiga och evangeliska i fattigmans sak. Men hvad är en dåres önsknings inför dina rådslag, o Herre! – Jag önskade detsamma för mig, men du har hitintills icke tillstadt det [...]”.¹⁷³ Den mörka depressionen från *Djävulsklostret* har vikit och lämnat plats åt en förtröstansfull trovisshet: ”De [dina fåvitska barn] betänka icke, att deras böner som oftast äro upproriska mot din ordning, glömska av din förstfödde sons böns ödmjuka skick, då han sade: Ske icke min vilja utan din!”¹⁷⁴

Under 1880-talet gav Rydberg luft åt sina tankar i tidens sociala och politiska frågor i anteckningar, av vilka de flesta publicerats först efter hans död. Några anteckningar ha fått lämna stoff också till *Vapensmeden*: detta

---

¹⁷¹ Skrifter 7, s. 12. Tvivlet har under 1880-talet mycket sysselsatt Rydbergs tankar. I en diktförteckning i Rydbergssamlingen n:r 4 finns bland kända dikter som *Andeklostret* (d.v.s. *Djävulsklostret*), *Lukanus under bödlarna* och *Vårdträdet* också *Tron till tviflet*. Något utkast eller någon utskrift till denna dikt har jag ej kunnat finna. Några uttalanden om tvivlet, påminnande om dem i *Vapensmeden*, finnas i *Om Buddha återvände* (1888, Skrifter 13, s. 22 f.) och *Från barndomen* (1890, Skrifter 8, s. 121).

¹⁷² Skrifter 7, s. 13.

¹⁷³ Ibid. s. 11.

¹⁷⁴ Skrifter 7, s. 12.

accentuerar ytterligare vad som förut framhållits, nämligen att romanen är ett inlägg i en aktuell debatt.

För det 1889 i Sverige bildade socialdemokratiska partiet blev det skärpta kravet på allmän rösträtt en huvudpunkt på programmet. Föreskrifterna om valrätt och valbarhet till tvåkammarriksdagen hade mera påtagligt markerat skillnaden mellan fattiga och rika, gränserna mellan ”klasserna” hade dragits upp, där ej börd men ekonomiska förhållanden bestämde de olika samhällsskikten. Sett från klass- och agitationssynpunkt var den allmänna rösträtten intet problem, men frågan låg nära, om varje medborgare hade de nödvändiga förutsättningarna att om också blott med en röst vid valen styra riket. För Rydberg blev denna fråga till ett komplex av problem, som till en del komma till synes i *Vapensmeden*.

I en anteckning från 1884, *Till läran om demokratien*,¹⁷⁵ accepterar Rydberg majoritetsväldet ej som en principiell lösning men ”som en nödvändig transaktion” och den allmänna rösträtten som ett medel att bestämma opinionskrafternas storlek. Det bestående systemet är behäftat med allvarliga fel: ”Censusrösträtten har åstadkommit valmannaklasser, korrumperade, fåfänga, protektionslystna och monopollystna, benägna att missakta och suga de ej representerade.” De relativt mer besuttna härska alltså över de mindre besuttna eller alldeles fattiga. Majoriteten av folket måste på 1520-talet liksom på 1880-talet ha utgjorts av de relativt mindre bemedlade, men den synnerligen radikala åsikt, som Rydberg i *Vapensmeden* låter gardianen

---

¹⁷⁵ I *Politiska och sociala strötankar*, Skrifter 14, s. 435 ff. Publicerade av Warburg 1899.

framlägga och som där betecknas som ”underlig”, måste, synes det mig, ses mot aktuell bakgrund för att kunna omfattas annat än som ett hugskott. Gardianens åsikt är den, att om någon del av folket borde utestängas från riksdagsrätt, så vore det den rikaste och mäktigaste, emedan den i alla fall har möjlighet att hävda sina intressen. Trots instämmande i den goda tanken bakom det synnerligen radikala förslaget måste Svante reservera sig, och hans betänkligheter äro desamma som Rydbergs inför majoritetsväldet. I en anteckning om ”minoriteternas rätt”¹⁷⁶ säger Rydberg: ”Man må beklaga, att staternas lif och utveckling bero af majoritetens makt. Ty de bäste i ett samhälle utgöra aldrig majoritet. Det ligger i själva begreppet *de bäste*.” Men vilka skola då styra? Det låter bra, att de visaste skola avgöra landets öden, men vilka äro då de visaste? Så följer i romanen ett resonemang, som nästan ordagrant hämtats ur anteckningen: ”För öfrigt: hvilka äro de visaste? de som själfva anse sig för sådana? Då hafva vi att söka dem bland de mest uppblåsta och dumhögfärdiga bland människor. De verkligt visa hafva, tror jag, något af den blygsamhet, som hindrar dem att tälja sig till den flock, som skriar: *vi ha insikterna, vi skola styra*.”¹⁷⁷ Visheten, fortsätter Svante, borde finnas bland de kunskapsrike, men vishet och kunskapsrikedom äro skilda ting; även de lärde och bildade äro människor och behäftade med arvssynd.¹⁷⁸ Så går Svante över till en fråga, med vilken hans tanke arbetat, medan han med sin harpa vandrat vägar och stigar: kunnighetens förhållande till sedligheten. Också för Rydberg

---

¹⁷⁶ *Politiska och sociala strötankar*, Skrifter 14, s. 430 ff.

¹⁷⁷ Skrifter 7, s. 105 och 14, s. 432.

¹⁷⁸ *Ibid.* s. 105 och 14, s. 433.

har detta varit ett problem, till vilket han tagit ställning i en anteckning – även den från 1880-talet – under rubriken *Kunskaper och sedlighet*. Frågan om vad som egentligen skall förstås med begreppet bildning hade nog diskuterats i det Hedlundska hemmet. S. A. Hedlund hade tidigt haft sin åsikt klar – han framlade den i sin första tidningsuppsats, införd i *Posttidningen*¹⁷⁹ den 24 juli 1845. Bildningen måste vila på moralisk grund, den gäller hjärtat och karaktärens förädling lika mycket som inhämtande av värdefulla kunskaper. Rydberg är av samma uppfattning: undervisningen skall ha sedlig verkan genom att bringa det ideala inom människan till klarare åskådning. Det följande i anteckningen kommer delvis ordagrant igen i *Vapensmeden*: ”Man måste, för att lefva ädelt, känna inom sig något rent, som icke får smutsas. Några sidor, förelästa ur Thomas a Kempis, kunna hos den fattigaste väcka den känslan till lif; universitetslärdom gör det mindre säkert. När kunskaperna träda i känslans tjänst, då bär intelligensens utveckling sunda, samhällsgagneliga frukter; annars bär den väl snarare Sodoms-äpplen.”¹⁸⁰ Något svar ges ej i romanen på frågan om statens styrelsesätt.¹⁸¹

¹⁷⁹ H. Hedlund, *S. A. Hedlund, hans liv och gärning* I, Gbg 1929, s. 65 ff.

¹⁸⁰ *Skrifter* 7, s. 106 och 13, s. 161.

¹⁸¹ Ett politiskt människoideal har Rydberg skildrat i Svante harpolekare: den borne, förmögne aristokraten med de ädla, demokratiska tänkesätten, som glömsk av egna fördelar ömmar för de fattiga och förtryckta. Rydberg karakteriserar, synes det mig, Svante i ett parti av *Pessimistiska hugskott av en optimist* (1887, *Skrifter* 13, s. 144). Uttalandet har a Holmberg ansetts gälla Branting (*Viktor Rydbergs lyrik*, s. 375) och av Werin hänförts till Snoilsky (a. a. *Rättelser*). Idealet är i varje fall gammalt hos Rydberg. Det synes första gången i *Positivspelarne*, där gamle von Trütschler ”tillhör till bördens Tysklands förnämsta aristokrati och till sina tänkesätt den ädlase demo-kratien.” (*Jönköpingsbladet* 4.1.1851). En exponent för samma ideal är Adolf Sparrfält i *De vandrande djäknarna* (1856). Jfr också *Minnestal över C. W. A. Strandberg* (1878), *Skrifter* 14, s. 15.

Slutligen några ord om dikterna i *Vapensmeden*. Dikten *Eden* har redan behandlats som utgångspunkt för diskussionen om det kopernikanska systemet i Fritt ur hjärtat och för romanens sammanhang med utkastet till *Djävulsklostret*; den har också givit anledning till några reflexioner över Rydbergs demonologi och Drysius' studier i djävulens historia. Om samtliga dikter gäller, att de äro äldre än romanen. Att även de nyskrivna dikterna i förhållande till denna ännu i juli 1891 ej klart placerats visa de förklarande underrubriker, varmed de försetts vid offentliggörandet i *Svensk Tidskrift*.¹⁸² Om dikternas förhållande till den ursprungligen tänkta novellen är det svårt att bilda sig någon uppfattning; möjligt är ju, att förklaringarna i *Svensk Tidskrift* ange de situationer, vilka i novellen varit avsedda att inrama dikterna.

Äldst och samtidigt den enda, som förut publicerats, är dikten i kapitel 20, Harpolekarens sista vandring.¹⁸³ Den finns med bland de dikter, som offentliggjordes i toiettkalendern *Flora* för 1864¹⁸⁴ under titeln *Strandvrak. Några spillror hopplockade af Robinson Crusoe* och hette där *Alexis*.¹⁸⁵ Utgångspunkten har varit ett konkret fall: Rydberg har återsett en lovande yngling som förfallen. Detta faktum att gossen, som inom sig bar möjligheterna att utvecklas till något stort och ädelt, inom så kort tid fått från sin panna utplånad "Guds avbilds renhet" och "idéens avglans" – Rydberg rör sig i dikten med nyplatoniska tankegångar –

---

¹⁸² Jfr i det föregående s. 8 f.

¹⁸³ Skrifter 7, s. 197.

¹⁸⁴ Tryckt 1863.

¹⁸⁵ Jfr Warburg 1, s. 457, 463.

ger diktaren anledning att vidga perspektivet och till naturen ställa den sorgsna frågan: hur länge skall du orka skapa skönhet och renhet, som dock måste förgås? Från den konkreta fallet förallmänligas motivet, och när dikten 1891 omtrycktes i den andra diktsamlingen heter den *Fåfång skönhetssträvan* och det parti, som hänför sig till ynglingen, har strukits.¹⁸⁶ I denna allmänna form har den hämtats ur *Vapensmeden*. Naturen avbildar på ”tidens ö” vad den sett i ”idéens värld”, men det sköna dör, det himmelska skimret över barnets drag försvinner som aftonrodnaden, de späda, som fått ängelns fågring, ha förlorat den då de nå graven. Dikten är – som många andra dikter och uttalanden av Rydberg – ett uttryck för hans oändligt höga uppskattning av barndomen och för den plågsamma förvisningen, att varje människas panna ”under dödens glans” förlorat den himmelska oskuldsglans, som naturen en gång gjutit däröver. I *Vapensmeden* är dikten lagd i Svantes mun; han och Gunnar vila under vandrigen, och när han betraktar sin sons ansikte grips han av vemod inför den framtid, som också denne måste gå till mötes. De vemodiga tankarna forma sig till diktens ord. Även harpolekarens dikt i första kapitlet – den kommer igen i hans tankar under den sista vandrigen – har samma innebörd som *Fåfång skönhetssträvan*. Ännu kunna änglarna i full samhörighet viska: du vår Gunnar; han måste dock dricka ur ödesdjupens källor – men Gud skydde honom för lastens brunnar! Som ett bevis att Gud hört denna Svantes bön får Gunnar dö ung.¹⁸⁷

Denna Rydbergs uppfattning av barndomen och människans senare fortskridande förfall är alltså tidigt utvecklad och

---

¹⁸⁶ Jfr Holmbergs behandling av dikten, *Viktor Rydbergs lyrik*, s. 7 ff.

¹⁸⁷ *Skrifter* 7, s. 249.

består med samma styrka hela hans liv. Jag har förut¹⁸⁸ som min mening framhållit, att denna ständiga, längtansfulla tillbakablick mot den rena, oskuldsfulla barnåldern – i de mytologiska studierna utvidgad att gälla släktets barnålder – har varit en medverkande faktor vid framväxten av den traditionalism, som är så markant i *Vapensmeden*. Blicken har tvingats bakåt, minnena ha fått allt större betydelse, i sin längtan har han sökt sig allt längre tillbaka. *Vapensmeden* är ett monument över barndomsminnena men flyttat till en tid, 300 år före dessa. Minnena ha slagit bron över till återupplivande och bevarande av det gamla. Att återgiva och bevara har också varit romanens syfte i en tid, som slungade det gamla som onödig och hindrande börda på vägen mot framtiden. Rydberg upphörde dock aldrig att programmatiskt bekänna sin tro på framåtskridandets idé, men hans känsla hänvisade honom vid tiden för *Vapensmedens* tillkomst till det gamla.

Dikten om fiskarna är ett gott grepp, som i koncentrat ger den hätska motsättningen mellan de stridande kyrkorna efter Luthers reformation. Det är värt att observera, hur olika magister Lars och gardianen uppfatta rättmätigheten i detta stridsmedel och sanningen i flygbladets förkunnelse. Magister Lars inövar med Fabbe det verkningsfullaste sättet att föredraga dikten om fisken, på vilken bokstäverna meddela, att Rom är Babylons sköka, och framhåller, att det är av största vikt att varje kristen får del av innehållet som ett märkligt budskap från Gud. Fabbe skall läsa eller sjunga dikten, var han drar

---

¹⁸⁸ Se i det föregående s. 73.

fram – då kan det åtminstone blifva någon nytta med hans kringdrifvande. När gardianen till Fabbe lämnar flygbladet, enligt vilket fisken meddelar människorna, att de bliva olyckliga om de lyssna till kättaren Luther, är han generad. Han gör det med en suck och det plågar honom, att han ej kan känna sig övertygad om riktigheten i budskapet, som han genom Fabbe för ut bland människorna. Men han har order från högsta ort, och han lyder. – Enligt Liedgren¹⁸⁹ erinrar Rydbergs fiskdikter ”ej litet” om Hans Sachs’ och Olaf Suenssons nidvisor, men han utpekar ingen bestämd förebild för dem. Fiskmotivet torde eljest ha varit ganska vanligt under 1500-talet och även senare, och Rydberg har säkerligen stött på det under sina studier. Jag har endast kunnat konstatera ett tillfälle, då han förmodligen påträffat det. I Göteborg utgavs 1849–1854 ett *Illustrerad Magasin*, vars första årgång redigerades av J. J. Åstrand, som under 1860-talet medarbetade i *Handelstidningen*. Under ”Strögods” läses lördagen den 10 juni 1854:

En ful fisk. År 1549, berättar Holberg, ”fångades vid Malmö en ofantligt stor fisk med – menniskohufvud och derpå någonting som liknade en munkkrona, samt på kroppen en skälhundslig beklädnad, som hade någon skepnad av en munkkåpa. Christian den 3:dje lät begrafva fisken i Köpenhamn och skickade en ritning af densamma till kejsar Carl den 5:te i Spanien.” Holberg yttrar med anledning af denna historia, som, så vida den verkligen är en tradition från nämnda tid, väl endast utgör ett satiriskt uttryck af den opposition mot katolicismen, som efter reformationen fick fri luft, att ”det såg ut som om munkarna, hvilka nu ej längre funno sin räkning vid att vara på landet, sökt borgerskap i hafvet bland den skånska sillen.”¹⁹⁰

Den 26 juli 1892 fick Rydberg brev från Emil

¹⁸⁹ *Svensk psalm och andlig visa*, Sthlm 1926, s. 114 not.

¹⁹⁰ L. Holberg, *Dannemarks Riges Historie*, Samlade Skrifter, ed. Petersen, bind 7, Kbh 1924, s. 279.

Bergmans Bok-, Musik-, Konst- och Pappershandel i Jönköping med erbjudande att köpa en bok, innehållande såväl andliga som världsliga visor. ”Bland annat finnes äfven visan om ’En märckvärdig, stoor, högt förunderlig och sällsynt Fisk, som fångades vid staden Genff 1726.” Och brevskrivaren fortsätter: ”Som Herr Professorn just i Vapensmeden omnämnt beträffande visa och i tanke att originalupplagan deraf såväl som kanske några utaf de i samma band upptagna visorna möjligen skulle kunna intressera, har jag tagit mig friheten besvära med dessa rader.”¹⁹¹ Rydberg tycks ej ha svarat på brevet, och jag har tyvärr ej kunnat finna den åsyftade dikten.¹⁹²

Till Österland, som utgör kapitel 22, är fylld av mystisk längtan till innerlig förening med Kristus – ”den skönaste i himlen”. Dikten *tänkes* av Margit, när hon i Skyttetorpets gravkapell sitter vid Svante harpolekarens bår, och ger i ett allt mer intensifierat bildspråk uttryck för hennes trånad. Margit är i mycket en egendomlig flicka. När hon ännu var alldeles ung hade Svante gjort henne till sin andliga hustru och Gunnars andliga moder, varvid hennes ögon ”strålade af

---

¹⁹¹ Brev till Viktor Rydberg, K.B.

¹⁹² Om en underlig fisk, som fångades utanför Norge 1587, skriver Johs. Linebæk i *Vor Fortid*, Kbh 1917 sp. 145 ff. *Den vidunderlige fisk fra 1587*. Den förmenta skriften på denna fisk uttyddes olika och utnyttjades i agitationen av katoliker och protestanter. Samma fisk omtalas av Petrus Pauli Gothus i *Een rett christelig Underwijsningh* [...] Stockholm 1590, s. 20 f. (opaginerade) och av kyrkoherde Nicolaus Andreæ i hans anteckningar från åren 1561–1592 (U.B. signum E. 35). Anteckningarna äro delvis avtryckta i *Historiska Handlingar* 20, där fisken omnämnes å s. 222. I Linköpings Stiftsbibliotek förvaras en handskrift (N. 28) av Joen Klint, som också nämner fisken. För dessa senare upplysningar har jag att tacka fil. kand. Henrik Sandblad.

lyckligt allvar”.¹⁹³ Det förvånar icke, att hon vid mognare år kan tänka diktens heta, mystiska ord.¹⁹⁴ Hon är i *Vapensmeden* ej det enda som visar, att Rydberg blivit något av en medeltida mystiker.¹⁹⁵ – För *Vapensmedens* genesis är dikten *Betlehems stjärna* av stor betydelse. Jag har redan framhållit, hur ett parti av kapitel 7 – med all sannolikhet ett av de första kapitel som skrivits – tillkommit med dikten som utgångspunkt,¹⁹⁶ men den för över till en undersökning av de yttre omständigheter, framför allt av vissa drag i 80-talets fysionomi, som varit incitament vid romanens tillkomst. I detta sammanhang skall endast påpekas Albert Nilssons uppslag, att *Betlehems stjärna* utformats i direkt motsats till slutscenen i Strindbergs *I havsbandet*, där fiskerintendenten Borg uttalar sitt förakt för ledstjärnan till Betlehem, som förde avsatta kungar till ”alla smås förklarade gud”, och styr ut mot havet och döden med kurs på den stjärnbild, som bär namn efter Herkules, styrkans och kloketens gud.¹⁹⁷ Det synes mycket troligt, att Albert Nilsson har rätt; det är i varje fall långt ifrån den enda direkta opposition som i romanen förekommer mot Strindbergs övermänniska.¹⁹⁸

---

¹⁹³ Skrifter 7, s. [ej angivet]

¹⁹⁴ Enligt manuskriptet till dikten var denna ”skriven för Margit af Sigge harpolekare”. Rydbergssamlingen n:r 12, K.B.

¹⁹⁵ Jfr Svanberg, *Novantiken i Den sista atenaren*, s. 178 f.; Holmberg, *Viktor Rydbergs lyrik*, s. 429 f.

¹⁹⁶ Jfr i det föregående s. 22 och s. 33.

¹⁹⁷ *Rydbergs dikt Betlehems stjärna*, Ur diktens värld, s. 163 ff.

¹⁹⁸ Jfr t.ex. Svantes tacksägelse för tvivlet och för döden, som ”manar oss att icke binda vår sällhet vid de flyktiga jordiska företeelserna allena”, med följande i *I havsbandet* (Sthlm 1890, s. 46): ”Huru lugnt att känna sig hemma här på jorden, som han i sin barndom fått skildrad som jämmerdalen, hvilken endast skulle genomvandras på väg till det okända; huru fast och förtröstansfullt att ha fått vetskap om det förut obekanta, att ha fått blicka in i, genomskåda Guds hitintills hemliga rådslag, som de kallades, alla de företeelser, hvilka ansetts ogenomträngliga, därför att de dittills icke kunnat genomträngas.”

Om de övriga dikterna är ej mycket att säga. Karakteristiken av Ture Jönsson i nidvisan om denne stämmer ju väl med den gängse uppfattningen av honom som en opålitlig man, som vände kappan efter vinden, på jakt efter egen fördel. Det har av Hjelmquist påpekats, varifrån Rydberg fått uppslaget till *Muskatellaren*, den visa, som Fabbe sjunger, då han tappar vin i mästern Gudmunds källare. Förebilden har varit en gammal tysk Trinklied som också ingår i *Des Knaben Wunderhorn*.¹⁹⁹

Det torde ej vara oberättigat att av den gjorda undersökningen draga den slutsatsen, att man kan lägga traditionalismen som samlande synpunkt på en behandling av Viktor Rydbergs sista roman. Den novell, som han först planerade, har troligtvis haft just traditionalismen till idékärna. Det förhållandet, att alla de för *Vapensmeden* nyskrivna dikterna beretts plats i romanens första avdelning,²⁰⁰ vilken också rymmer de viktigaste inarbetningarna av gamla diktutkast, synes mig peka på, att man i den har att söka novellen, det skott, ur vilket romanen sedan utvecklade sig. Som redan nämnts är kapitel 7 det första, för vilket disposition är bevarad, och där är idékärnan enligt min mening traditionalismen, pieteten för det

---

¹⁹⁹ Th. Hjelmquist, Uppslaget till Viktor Rydbergs dikt om *Muskatellaren*, *Språk och Stil* 1918, s. 244 f; Arnim-Brentano, *Des Knaben Wunderhorn* II, s. 423 (jfr i det föregående s. 83); Liedgren, *Svensk psalm och andlig visa*, s. 114 not.

²⁰⁰ Kap. 1: Harpolekarens sång; kap. 4: Visorna om fiskarna; kap. 6: Visan om Ture Jönsson; kap. 7: Betlehems stjärna; kap. 11: Muskatellaren. Den enda nyskrivna dikten i andra avdelningen är Till Österland (kap. 22).

gamla för dess egen skull, för dess värden och för de därmed förenade minnena. Kapitlet skildrar Gudmund och hans gård i Jönköping och motsättningen mellan honom och Lars. Denna motsättning utgår från deras helt olika syn på det gamla och det berättigade i att bevara och skydda det. I dispositionen ha Lars' ord citerats: "De lefvande få icke plats för de döde. Tidsbehofvens uppfyllande ej plats för minnen." Och Vapensmedens gård är fylld av minnen, vilka av honom hålles högt i ära. Som konkret exempel nämner dispositionen "stocken å bryggan, som Lars vill ha bort". Ehuru alldeles frisk skall den bort därför att den är gammal. Första avdelningens person- och miljöskildring ställa mot varandra Gudmunds önskan att av det gamla bevara det, som ej oundgängligen måste offras, och den nya tidens tvärsäkra, omilda nedrivningslusta, förkroppsligad i Lars. Romanens hela konfliktstoff ligger i den skarpa idémotsättningen mellan Gudmund och hans son. Det är på utvecklingen av denna motsättning, som Rydberg i andra avdelningen velat koncentrera sig. Den stora dispositionen bär överskriften "Gudmunds pröfningar" och de historiska händelser, som där inarbetats, äro sekundära. Med traditionalismen som samlande symbol torde man få med det väsentliga, som Rydberg velat utsäga med sin sista roman.

Romanen skrevs under tillfrisknandet från den svåra sjukdomen 1891. För Rydberg måste detta ha varit en tid, fylld av minnen och tillbakablick. Barndomsminnena ha varit ett starkt verkande incitament vid romanens tillkomst. En faktor i romanens traditionalism är skildringen av barndomsstaden på 1500-talet, förberedd av de studier, som först satte frukt i uppsatsen *Det forna Jönköping*. Dessförinnan har Rydberg i de

tre behandlade utkastet med folkligt motiv alltmera orienterat sig mot Småland och Jönköpingstrakten. I utkastet från 1872 har han nått fram till *vårdträdet*. Långsamt växer motivet fram i samband med den nynordiska väckelsens bondeidealism, och när det till bakgrund fått de gamla myterna, har det mognat till dikt. Vårdträdet blir symbolen för släktenas enhet, det minner ständigt om det gamla, om de bortgångna fädren men också om det kommande. Det är det levande släktets plikt att hålla kontakt åt båda hållen. Det blir symbolen för naturen, Guds skapade verk, som genom människan väntar den harmoni, som är bestämd för allt levande. I *Vapensmeden* intar vårdträdet som symbol en central plats – när Lars förgriper sig på det, fördriver han friden och samförståndet från Gudmunds värld och vanhelgar förfädrens minne. Gudmund upptar ej striden utan flyr. Hans behärskade resignation och ovillighet till öppen konflikt bottnar djupast i hans förståelse och i hans hopp, att genom kärlek övervinna, där han ej genom kamp vill eller kan besegra. Denna förstående resignation hos Rydberg spåras redan efter kyrkomötet 1868 och sedan i *Djävulsklostrets* Cosmos-gestalt.

Den långsamt framväxande traditionalismen hos Rydberg, vilken tidigare sällan och då ogärna sett tillbaka men intensivt blickat framåt mot det fullkomningens rike, som skulle bli det framåtskridande människosläktets säkra arvedel, fick sin relief av 80-talet, som i uppflammande entusiasm sökte avskaka den börda, som gångna generationer lagt på dess axlar. Den liberala utvecklingstanken finns liksom förr i hans åskådning, men han har i det förgångna upptäckt omistliga värden, och medan det

anade och efterlängtade lyckorikets tillkommelse hägrar i ett allt avlägsnare fjärran, rycker det förgångna allt närmare och får allt större vikt. Den föregående undersökningen har givit om också endast konturerna av Rydbergs väg till känslöbetonad traditionalist. Jag skall i det följande söka visa hur denna traditionalism vuxit fram och sedan konfrontera *Vapensmedens* traditionalism med 80-talet.

Kommentarer.

Licentiatavhandlingen finns som maskinskrivet manuskript i Uppsala universitetsbibliotek [Anton Blancks samling, okatalogiserad, låda 505b] Digitaliseringen har gjorts med följande ändringar:

(a) Rättelser

I ett fåtal fall (s. 13, 19, 46 och 47) har jag rättat uppenbara felskrivningar och supplerat bortfallna bokstäver; rättelserna och suppleringsarna har då markerats med hakparenteser.

(b) Parenteser

Håkanson har inte haft möjlighet att skriva parenteser med sin skrivmaskin, utan har använt snedstreck //. Jag har bytt ut dem mot rundade parenteser eller, när det gäller kommenterande inskott i citerad text, mot hakparenteser.

(c) Ligaturer

Håkansons maskin har inte kunnat hantera ligaturer. Jag har bytt ut "ae" mot "æ" i fall där inga oklarheter om den rätta stavningen rått.

(d) Kursiv stil

Jag har genomgående bytt ut understrykning mot *kursivering*. Håkanson har använt understrykningar för att markera titlar på böcker, tidskrifter och artiklar. Hans bibliografiska referenser har i övrigt behållits oförändrade.

(e) uteslutna partier i citat

Håkanson har använt "... " för att markera uteslutningar i citat; jag har bytt mot det tydligare "[...]".

Jag har behållit Håkansons siduppdelning och notnumrering, dels för att det skall vara lätt att jämföra den digitaliserade texten med manuskriptet, dels för att hänvisningar inom texten fortfarande skall vara giltiga. Där Håkanson avdelat ett ord vid sidslut har jag dock fört hela ordet till "första" sidan.

Håkanson markerar nytt stycke med indragning. Jag använder istället radmellanrum.

Jag har också tagit bort de punkter som hos Håkanson avslutar sammandragna förkortningar ("jfi", "Sthlm" och "Gbg").

Blockcitat och citerade dikter har dragits in 0,7 resp. 2 cm.